

Artikkel | Håvard Skaadel

Salbmagirje 1870/1897: En nordsamisk salmekanon i skyggen av Landstads Kirkesalmebog 1870

Dette er en historie om hvordan det ble etablert en nordsamisk salmekanon på den norske siden av Nordkalotten: Den første fullstendige, *offisielle* nordsamiske salmebok, *Salbmagirje* (1870/1878), feiret 150 år i 2020, og ble utgitt parallelt med *Landstads Kirkesalmebog*. Den nordsamiske salmeboka ble utgitt av nordmannen J. A. Friis og samens Lars Hætta med statlig støtte. Det har eksistert flere nordsamiske forsøksutgivelser i forkant, men de var enten mangelfulle eller manglet støtte i Den norske kirke.

Vi skal nedenfor få se at den teologiske tendensen i *Salbmagirje 1870* i en viss utstrekning bygger på grundtvigianeren W. A. Wexels' salmearbeid, og dermed i noen grad skiller seg fra M. B. Landstads autoriserte norske salmebok fra 1870. Friis og Hætta forsøker å etablere en ny samisk salmekanon som går sine egne veier i forhold til Landstads Luther-restaurasjon.

Revisjonen i 1897 tok med mange nye oversettelser som forsøkte å implementere mer av den norske Landstad-salmeboka. Resultatet ble en stabil samisk salmebok med 360 nummer, en salmebok som har bidratt til å styrke og opprettholde samisk språk og kultur like til i dag. At den reviderte *Girko-Sálbmagirji* fra 1957 aldri ble populær, skyldes lokal konservatisme.

De ulike læstadianske grupperinger har bidratt aktivt til å holde liv i Landstad og *Salbmagirje* som parallelle uttrykk for en klassisk luthersk kristendomsforståelse. *Salbmagirje* av 1897 går et langt skritt i retning av å overføre *Landstads Kirkesalmebog* til nordsamisk og følge den autoriserte norske salmeboka søndag for søndag. Slik sett kunne *Salbmagirje 1897* kalles den samiske «*Gamle Landstad*», men den er også mer. For som språk- og kulturbærer opprettholder den motstanden mot fornorskning og strømningreformering fra det norske majoritetssamfunnet.

Min egen forforståelse

Jeg har arbeidet som kantor i Skjervøy sokn på 70 grader nord i fire år, fra 2018 til 2022. Dette er en luthersk-læstadiansk menighet innen Den norske kirke. På gudstjenestene følger man liturgien av 1920, og bruker fremdeles *Landstads reviderte salmebok* (1924) til hovedgudstjenestene. Kirkefolket går i bedehuset hver søndag ettermiddag. Her synges det fra *Landstads Kirkesalmebog* (1870) og leses høyt fra Luthers kirkepostille.

Jeg har notert ned rundt 80 melodier fra hele regionen mellom Skibotn og Alta, både i kirke, bedehus og hjem. Det viste seg gradvis å være et betydelig samisk islett både i sanger og syngemåte, selv om samisk språk har vært i kraftig tilbakegang etter 1945. Ennå på 1950-tallet var det vanlig med tospråklige møter når de læstadianske predikantene reiste rundt i Nord-Troms. Min arbeidsmetode har vært *deltaagende observasjon*: Jeg har spilt til gudstjenester, søndagsforsamling og stevner, og spurt etter salmer og sanger på hjembesøk hos lokalbefolkningen. Min forståelse av samisk og kvensk kultur er dermed sterkt farget av personlige møter med mennesker fra disse språkfamiliene, og jeg har merket meg at problematikken rundt språk og minoritetsidentitet i det norske storsamfunnet i dag oppleves som sårbar og delvis kontroversiell.

Om konvensjonelle betegnelser på de eldre salmebøkene

Denne artikkelen handler om salmearbeid i Norge på 1800-tallet. På denne tiden fantes det en rekke salmebøker som alle var autorisert til kirkebruk, og det var opp til lokalmenigheten å vedta hvilken salmebok som skulle brukes lokalt. I tillegg kom flere private salmebøker med stor gjennomslagskraft. Derfor har vi en rekke «uformelle» betegnelser på disse salmebøkene som finnes både i norsk dagligtale og i skrift. Av praktiske årsaker vil jeg bruke disse betegnelse utover i artikkelen, og dette er i samsvar med J. A. Friis' egne henvisninger til eldre salmebøker i *Salbmagirje* 1870 samt prøveheftene fra 1860-tallet. Selv om disse bruksnavnene oppleves som helt dagligdagse i norske salmebøker og andaktsbøker fra 1800-tallet, vil jeg sette opp en liten liste over de viktigste salmebøkene som var basis for nye kompilasjoner til og med *Landstads Kirkesalmebog*, slik at det blir klart hvorfor jeg refererer til «Kingo», «Guldberg» eller «Landstad» utover i artikkelen.¹ Her får vi samtidig noe av bakgrunnen for hvordan man lett kunne påvirke det

¹ Jens Johnsen setter opp en slik liste i *Christelig Psalmebog* 1846. Man talte ubesværet om «Brorsons Psalmebog ... Guldbergs do. ... Kingos do. ... Pontoppidans Psalmebog.» uten å presisere titlene mer.

nordsamiske salmeutvalget ved å velge ut eller utelate bestemte salmebøker eller teologiske tendenser:

- Kingo (K) = Kingo, Thomas (kraftig redigert av en komité):² *Den Forordnede Nye Kirke-Psalme-Bog*, København 1699. Autorisert til kirkebruk, ortodoks lutherdom.
- Brorson (B) = Brorson, Hans Adolph: *Troens rare Klenodie*, Tønder 1733-35. Privat bruk, pietisme.
- Pontoppidan (P) = Pontoppidan, Erik: *Den Nye Psalme-Bog*, København 1740. Autorisert til kirkebruk i Danmark. Privat bruk i Norge, pietisme.
- Guldberg (G) = Guldberg, Ove Høegh og Ludvig Harboe: *Psalmebog, eller: En Samling af gamle og nye Psalmer, Til Guds Ære og Hans Meenigheds Opbyggelse*, København 1778. Autorisert til kirkebruk, en samling av salmer fra ortodoksi, pietisme og gryende rasjonalisme.³
- Evangelisk-christelig (E) = *Evangelisk-kristelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*, København 1798. (Senere opplag: *Evangelisk-christelig*.) Autorisert til kirkebruk, neologi (populært kalt rasjonalisme).⁴
- Johnsen (J) = Johnsen, Jens: *Christelig Psalmebog*, Christiania 1846. Privat bruk, haugiansk pietisme.
- Lammers (L): Lammers, Gustav Adolph: *Psalme-Skat*, Trondhjem 1834. Privat bruk, mange salmer fra Brorson.⁵
- Wexels (W) = Wexels, Wilhelm Andreas: *Psalmebog*, Christiania 1849. Privat bruk, grundtvigiansk påvirkning.⁶

² Sigvald Tveit mente at man alltid skulle sette «Kingo» i anførselstegn fordi Kingos egne ønsker og idéer ble så vingeklippet.

³ Guldbergs salmebok er som helhet farget av Birgitte Cathrine Boyes mange tekster, som igjen er inspirert av Gellert og Klopstock.

⁴ Om begrepet «neologi»: Se STROEVE, Barbara: *Gesungene Aufklärung. Untersuchungen zu nordwestdeutschen Gesangbuchreformen im späten 18. Jahrhundert*, Dissertation, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg 2005, s. 33f. «Die Neologie oder 'Neue Lehre' löste seit etwa 1740 die protestantische Orthodoxie in Deutschland ab...» Utviklingen i Danmark-Norge er parallell, og gir seg utslag i en tilsvarende salmebokreform som i det protestantiske Tyskland.

⁵ Lammers utgav senere *Christelig Psalmebog* i Skien 1852.

⁶ Wexels' ulike utgaver av *Christelige Psalmer fra ældre og nyere Tid* ble også utbredt, og flere av disse salmene ble forsøkt oversatt til nordsamisk.

- Landstad (L) = Landstad, Magnus Brostrup: *Kirkosalmebog*, Kristiania 1870 (autorisert i 1869). Offisiell kirkebruk, ortodoks lutherdom (et preg av luthersk restaurasjon eller historisme).⁷

Innledning: De samiske salmebøkene fram til *Salbmagirje* av Friis-Hætta

Samene regnes som et kristnet folk fra rundt 1250,⁸ men de tok med seg egne religiøse tradisjoner inn i den katolske kristendommen. Med den lutherske Reformasjonen kom det gradvis inn en sterkere statlig kontroll.

På 1600-tallet forekom det mange hekseprosesser på samisk område, parallelt med ødeleggelse av samisk synkretistisk praksis – slik som bruk av runeбомmer.⁹ Ingenting er bevart av samisk religiøs sang fra tiden før de lutherske salmebøkene. Fra samisk område i Sverige kjennes Maria-joiker. I Pite Lappmark overlevde noe av denne religiøse joiken fram til begynnelsen av 1900-tallet.¹⁰

Det er rimelig å lese de samiske salmebøkene inn i den lutherske katekismelærdommen, som var ment å gjøre samene til mer strømlinjeformede skandinaviske kristne.¹¹ Det tok lang tid fra Reformasjonen ble innført, og til man fikk etablert et salmerekertoar på det språket som vi i dag forstår som nordsamisk. Samene levde både på dansk-norsk og svensk territorium. Fra svensk side eksperimenterte man med ulike samiske målformer utover på 1600-tallet, og mange gammellutherske salmer ble oversatt i *Manuale Lapponicum* utgitt i Stockholm i 1648 av Johannes Tornæus fra Torneå.

Av geografiske grunner utviklet svenskene senere «det sydlapska bokspråket», som ble brukt i den gjennomarbeidede *Psalm-Kirje* fra 1744, utgitt av Pehr Fjällström i Lycksele:

⁷ Det var M. B. Landstad som sørget for at Luthers salmer kom tilbake i den norske salmekanon, etter at kun en liten håndfull Luther-tekster var igjen i alle nye salmebøker fra og med Guldberg 1778.

⁸ RASMUSSEN, Siv: *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid*, Tromsø 2016, Ph.D.-avhandling, Universitetet i Tromsø, s. 40ff. – Avhandlingen tar for seg ulike synspunkter på hvorvidt samer i norsk og svensk område var å regne for «hedninger», «synkretister» eller «nominelle kristne» fra høymiddelalderen og framover mot 1700-tallet. Else Mundal hevder at samene levde i en religiøs dobbeltkultur der de både var aktive kristne og samtidig praktiserte før-kristne ritualer. Etter høymiddelaldersk kirkejus, nemlig Laterankonilet i 2015, var det tilstrekkelig for en kristen å være døpt, og gå til skrifte og nattverd minst én gang i året (ibid. s. 30). Fra midten av 1200-tallet er de ulike samiske folkegrupper åpenbart inkludert i den før-reformatoriske definisjonen av katolsk kristendom.

⁹ LILIENSKIOLD, Hans H.: *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, Tromsø 1998, Ravnetrykk, redigert og bearbeidet av Rune Hagen og Per Einar Sparboe.

¹⁰ LUNDMARK, Bo: 'Medeltida vittnesbörd om samerna och den katolska kyrkan' in: LINDMARK, Daniel og Olle Sjöström (red.): *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, Skellefteå 2016, bind 1, s. 227f.

¹¹ KENT, Neil: *The Sámi Peoples of the North. A Social and Cultural History*, London 2014, Hurst & Company, s. 86ff.

Tekstene var hentet fra den *Karolinska Psalmboken*. Men dette arbeidet var ikke tilstrekkelig for å nå de nordsamiske språkbrukere.

Fra dansk-norsk side begynte et målrettet samisk språkarbeid utover på 1700-tallet gjennom Thomas von Westens lappemisjon. Den norske kirkes forhold til de samiske språkene har vært preget av oppturer og nedturer, med Thomas von Westens entusiastiske finnemisjon og grunnleggelsen av *Seminarium Lapponicum* (først gitt navnet Seminarium Scolasticum, Trondheim 1717) som den første protestantiske «suksesshistorien» blant skandinaviske samer. Deretter kom en mer kjølig og anti-samisk Opplysningstid, representert ved Tromsøbispene Bang og Schönheyder (1774-1803). Prestene Peder V. Deinboll og Niels V. Stockfleth gikk i bresjen for en mer samiskvennlig linje i første halvdel av 1800-tallet.

Men det vokste fram en samisk aggresjon mot en autoritær norsk øvrighet som anvendte regelmessig fysisk avstraffelse av samer i dagliglivet.¹² Kautokeino-opprøret i 1852 fikk ødeleggende ettervirkninger på det samiske språkarbeidet i Norge. Religiøs vekkelse og krav om sosial rettferdighet hadde grepet flere samer, og 8. november 1852 gikk en gruppe radikale samiske menn og kvinner til angrep på handelsmannen, lensmannen og presten i Kautokeino. Handelsmannen og lensmannen ble begge drept, og i etterkant ble to samiske ledere henrettet og lagt i en umerket grav utenfor kirkegårdsmuren i Kåfjord i Alta. Den ene av disse lederne var en eldre bror til salmedikteren Lars Hætta. Salmedikteren selv var også med i opprøret, og ble dømt til livsvarig tukthus sammen med ti andre.¹³ Nordsamisk ble beholdt som kirkespråk utover på 1800-tallet, men nye perioder med fornorskning fortrenget gradvis samisk som skolespråk enda en gang.¹⁴

Den nordsamiske salmekanon fra 1700-tallet: Christian Weldings *Muttom Laulagak* (1763)

Det fantes flere nordsamiske manuskripter utover på 1700-tallet. Den første kjente salmen oversatt til nordsamisk er skrevet av læreren og samemisjonæren Isaac Olsen (ca. 1680–

¹² Anders Bær beskriver en systematisk og nærmest daglig norsk maktbruk mot samer og samiske husdyr i sine memoarer. OSKAL, Nils, IJÅS, Johanna Johansen og Ivar BJØRKLUND: *Lars Hætta og Anders Bær: Erindringer*, Stamsund 2019, Orkana Forlag, 'Erindringer', s. 101–105.

¹³ ZORGDRAGER, Nellejet: *De rettferdiges strid. Kautokeino 1852*, Oslo 1997, utgitt av Norsk Folkemuseum og Vett og viten. Et sammendrag av hendelsene under Kautokeino-opprøret in: ANDRESEN, Astrid, EVJEN, Bjørg og Teemu RYYMIN (red.): *Samenes historie fra 1751 til 2010*, Oslo 2021, Cappelen Damm, s. 148–154. – Skjønnlitterært bearbeidet for første gang av den samiske lærersønnen Matti Aikio (Mathis Isachsen) fra Karasjok i fortellingen 'Blodet paa dørstolperne. De religiøse forvildelser i Kautokeino 1852' in: AIKIO, Matti: *Polarlandsbreve og andre* [1912], Kristiania 1914, Helge Erichsen & Co's Forlag, s. 39–68.

¹⁴ ANDRESEN, EVJEN og RYYMIN 2021, s. 181f.

1730), og er en oversettelse av «Inderlig / hiertelig / lengis mig Herre». Et fragment av «Vaibmostam mode urdtziam» er bevart i hans egen håndskrift (kun de to første strofene). Teksten er hentet fra Christian Cassubes *En ny oc fuldkommen dansk Psalmebog* (København 1661), og går på melodien *Mascharada*.¹⁵ Men bare ett salmehefte ble trykt på nordsamisk på dansk-norsk side. Christian Weldingh (1728-1801) var sokneprest i Vadsø, og utgav *Muttom Laulagak* («Noen salmer») i 1763. Dette heftet hadde 46 salmer, hovedsakelig en rekke eldre danske og tyske salmer fra *Den forordnede Kirke-Psalme-Bog* av 1699, som av ettertiden har blitt kalt «Kingos salmebok». Kun seks av Thomas Kingos egne salmer var oversatt (paginering etter *Gradual* 1699, nummerering følger min private Christiania-utgave fra 1854):

- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 4: «Man hærvasen galga chjuodjchjot Girko» (Kingo) = «Hvor deylig skal Guds Kircke staae» (*Kingo* 1699 s. 221 = 1854 nr. 231)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 6: «Gullat dii Christaladchjak, gjæk lædchabetet buokak!» (Kingo) = «I Christne/ hvo I ere?» (*Kingo* 1699 s. 109 = 1854 nr. 101)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 8: «Mus Sjællø! Jos don goassgen aigok Ibmelad mainot» (Kingo) = «Min Sjæl, om du vil nogen Tid» (*Kingo* 1699 s. 188 = 1854 nr. 181)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 19: «li embo berre suddo» (Kingo) = «Nu bør ey Synden meere» (*Kingo* 1699 s. 223 = 1854 nr. 233)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 21: «Miin Ibmel ajve rakiesvuot læ» (Kingo) = «Vor Gud er idel Kierlighed» (*Kingo* 1699 s. 210 = 1854 nr. 219)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 38: «Jesusam, mu sjælo dorvo» (Kingo) = «Min Jesu/ du min Sæles trøst» (*Kingo* 1699 s. 179 = 1854 nr. 181)

Dette er en meget beskjeden gruppe av Kingo-tekster, og slett ikke representativ for hvilke som ble tatt med videre av Thomas Kingos egne salmer i de nye danskspråklige salmebøkene fra 1778 og framover. Men det var en forsøksvis begynnelse på en nordsamisk salmekanon. Pietismen er knapt berørt. To salmer var oversettelser fra Brorson, og én var tatt direkte fra tysk: Alle var fra 1600-tallet. Tre salmer var hentet fra Pontoppidans salmebok fra 1740, også de uttrykte ortodoks lutherdom:

¹⁵ WILLUMSEN, Liv Helene: 'Isaac Olsen – the first missionary among the Sami people in Finnmark', Universitetet i Tromsø 2019. Dansk tekst in: BRANDT, Carl J. og Ludvig HELWEG (utg.): *Den Danske Psalmedigtning indtil Kingo*, Kjøbenhavn 1846, C. A. Reitzel, nr. 579 s. 484. – Takk til Cathrine Bothner-By og Øyonn Groven Myhren for tips om denne salmen. Og takk til Per Anders Siri for å ha lest gjennom den samiske teksten, funnet fram den danske originalteksten og konstatert at det dreier seg om en ordrett oversettelse.

- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 44: «Gi dusshje dikta hæra rad'd'it, ja sudngji ajvestes doaajvo» (Georg Neumark) = «Hvo ikkun lader Herren raade» (*Pontoppidan* 1740 nr. 417)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 45: «Gi djetta, man lak mu laap lædchja?» (Åmilie Juliane) = «Hvo veed, hvor nær mig er min Ende?» (*Pontoppidan* 1740 nr. 485)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 46: «Man ednak morrash ja hæde gjerdam, Ibmelam!» (Martin Moller)¹⁶ = «O Gud! hvor megen Sorg og Strid» (*Pontoppidan* 1740 nr. 405)

Den samiske parallell til Guldbergs Psalmebog: Anders Bakkes *Kristalæš Salbmagirji* (1860/74)

I første del av 1800-tallet ble *Evangelisk-christelig Psalmebog* fra 1798 forsøkt innført mange steder i Nord-Norge. Denne salmeboka hadde en klar språkføring av de toneangivende moderne dansk-norske diktere, en gjennomslutning teologi preget av neologiens klarhet og rasjonalistiske tendens, og en idébakgrunn fra Opplysningstidens tankegods. På 1840-tallet ble noe av denne åndsretning forsøkt overført til nordsamisk. Prest Jacob Wetlesen (1814–1869) sendte til sirkulering hele 400 nordsamiske salmer; biskop J. N. Skaar hevdet senere at disse ikke var blitt trykt «paa Grund af sine mange Sprogfeil».¹⁷ Wetlesen var seminarlærer i Tromsø fra 1841, sokneprest i Lebesby fra 1846 og sokneprest i Alta og Talvik samt prost i Vest-Finnmark fra 1852 til 1861. På trykk fikk Wetlesen kun noen enkeltstående salmevers i Niels Stockfleths samiske oversettelse av Wexels' bibelhistorie, *Ucca Bibbalhistoriaš manaidi* (Kristiania 1854).¹⁸ Det finnes imidlertid noen manuskripter etter ham, hvorav ett er et renskrevet utkast til en salmebok: Forbildet er Wexels' *Christelige Psalmer* (Christiania 1844), slik det tydelig går fram av

¹⁶ Martin Moller (1547–1606) var imidlertid tilknyttet den milde «filippistiske» retning, og formidlet dessuten middelaldermystikk fra Bernhard av Clairvaux og Johann Tauler i sine innflytelsesrike andaktsbøker. https://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Moller#Wertung

¹⁷ SKAAR, J. N. (utg.): *Breve frå Niels J. Chr. V. Stockfleth 1825–1854*, Kristiania 1896, Steenske Boghandels Forlag, s. 68f, fotnote 51. Stockfleth har aktivt delt Wetlesens forsøk med den samiske befolkning. Se brev fra Kautokeino 29. mars 1852: «Jeg har med den største Fornøielse gjennomgaaet samtlige *Wetlesens* Salmer, og ved hver Samling oplæser jeg for Finner nogle af Salmerne, som vise stor Interesse for dem. Jeg noterer deres Bemerkninger. Straks efter min Ankomst til Karasjok skal jeg med *Fandrem* sende Salmebogen ned til Alten.» Ibid. s. 90f. Vi ser dermed at det har foregått en viss grad av språklig kvalitetssikring, men i manuskriptet finnes flere salmer med svært haltende rytme.

¹⁸ STOCKFLETH, Niels Vibe (overs.): *Ucca Bibbalhistoriaš manaidi papast Wilhelm Andreas Wexelst*, Kristiania 1854, Brøgger & Kristie.

innholdsfortegnelsen.¹⁹ Vi skal få en prøve, nemlig «Op alle, som paa Jorden boer» (Wexels *Christelige Psalmer* 1844 nr. 414):

Buok ædnam assek, gittet di
 Dal ibmel vaimostrak,
 Vai din lavl albmai čuojaši!
 Su lavlluk engalak :, [sic!]
 (Wetlesen: manuskript *Salmgirje* nr. 6)

Kanskje var ikke Jacob Wetlesens språkføring så ille, han må jo tross alt ha hatt store språkevner. Mer utfordrende kan samene ha opplevd det fremmede salmeutvalget i manuskriptet, med en god håndfull splitternye tekster fra den danske presten H. A. Timms *Søn- og Festdags-Psalmer* (Kjøbenhavn 1839) og *Aftensangs-Psalmer* (Kjøbenhavn 1843). *Svenska Psalmboken* av 1819 var også representert i Wetlesens *Salmgirje*. Den samisktalende Pajala-prosten Lars Levi Læstadius polemiserer imidlertid åpent mot nettopp den nye svenske salmeboka i sitt tidsskrift *Ens Ropandes Röst i Öknen* (utgitt 1852–1854), på grunn av den sterke tilknytningen til Opplysningstiden.²⁰ Det fantes også betydelig nordsamisk sivil motstand både mot fornorskning og mot pådytting av rasjonalistiske salmer. Læreren Anders Johnsen Bakke (1819–1884) fra Taskeby i Skjervøy «var blant de første som beklaget at samiske barn fikk norskdominert opplæring på skolen. [...] Mens han virket som lærer i Kvænangen, fikk han utgitt ei salmebok på samisk, ikke minst med tanke på skolen.»²¹ Salmeboka het *Kristalæš Salbmagirji*, og Bakke fikk den trykt i Tromsø i 1860 og 1874.²² Allerede i 1852, etter ti års erfaring fra Kvænangen, hadde lærer Bakke bedt biskopen om å få tilsendt ei kasse med samiske bøker. Dette var året for Kautokeino-opprøret, og presten Stockfleth rapporterte på samme tid at Skjervøy prestegjeld (som innbefattet Kvænangen)

fremdeles er det Prestegjæld hvor det hos den finske [dvs. samiske] befolkning har begynt at røre sig en bestemt Opposition imot Undervisningen på Norsk.²³

¹⁹ Nasjonalbiblioteket, Ms. 8° 326. Renskrift i protokoll: *Nyeste Indholdsliste til Salmgirje*.

<https://www.nb.no/items/2468cc730e3fbb1f1d18215e4c311372?page=0&searchText=326%20salmegirje>

²⁰ Se særskilt de åpne tiradene mot salmedikterne Ödman og Wallin i artikkelen 'Hur aktar prästeståndet på tidens tecken?' in: LAESTADIUS, Lars Levi: *Ens Ropandes Röst i Öknen* [1852–1854], Norrtälje 1979, moderne utgave ved S. Wettainen, s. 227ff. Læstadius skriver ironisk: «Vore nu en sådan lära av Gud, så vore det bäst, att alla botfärdiga och ångerfulla syndare vände sig om till egenrättfärdighetens djävul, som i nya Psalmboken omskapat sig till ljusets ängel...», s. 229. Jf artikkelen 'Välment förslag till förbättringar i de nya böckerna' in: *Ibid.* s. 249–274.

²¹ JENSEN, Eivind Bråstad: *Skoleverket og de tre stammers møte*, Tromsø 2005, Eureka Forlag, s. 131.

²² Jeg har tilgjengelig kopi fra Universitetet i Tromsø av 1874-utgaven, forlagt av Anders Bakke og trykt hos G. Kjeldseth i Tromsø. – Varm takk til Kristin Mellem, som lånte meg kopiene!

²³ BJØRKLUND, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*, Oslo 1985, Universitetsforlaget, s. 266. [NB! Rettskrivningen i sitatet følger boka!]

Bakkes virke ble i denne konteksten oppfattet som provoserende samisk aktivisme. Bestyrer Hvoslef ved lærerseminaret i Tromsø, senere biskop, reiste til Kvænangen i 1857 for å undersøke forholdene, og endret opptaksreglene fra 1858 for å hindre samer i å få lærerutdanning.²⁴ Hvoslef hadde selv blitt «tuktet» av fanatiske samer under Kautokeino-opprøret fordi han var lokal sokneprest akkurat da, og man får et inntrykk av at han hadde blitt direkte negativ til samisk kultur etter denne tøffe erfaringen. Man må anta at Bakkes salmebok fra 1860 først og fremst ble brukt lokalt i kjerneområdene Kvænangen og Kautokeino, og ellers blant de samisktalende rundt i distriktet.

Anders Bakke har utgitt en salmebok av betydelig størrelse: Min kopi av 1874-utgaven går fram til nr. 233 før de siste sidene mangler. Både størrelsen, innholdet og selve tittelen – *Christelig Psalmebog* – setter Bakke i gruppe med andre selvstendige salmebokutgivere i Norge rundt midten av 1800-tallet: Haugianeren Jens Johnsen i Lier (1846, 633 salmer), og presten Gustav Adolph Lammers i Skien (1852, 297 salmer). Ingen av disse fornyer 1700-tallets danske salmekanon i særlig grad, men de utvider den til å omfatte Brorsons oversettelser og originaltekster. Fra og med Hans Nielsen Hauges *De sande Christnes udvalgte Psalmebog* (Trondhjem 1799) hadde de nye norske salmebøker til privatbruk tatt inn mye pietistisk stoff fra Brorson og Pontoppidan. Bakke støtter seg på det gamle nordsamiske salmeheftet *Muttom Laulagak* fra 1763, utgitt av Christian Weldingh (1728-1801) som var sokneprest i Vadsø. En stikkprøve viser at Bakke har tatt med 17 av de 20 første salmene i Weldinghs hefte. Vi vet ikke sikkert hvem som har oversatt de resterende salmene, men bortimot 190 nye salmer er tatt med i 1874-utgaven. En venn foreslo som en arbeidshypotese at noen av disse tekstene kunne være skrevet av Wetlesen.²⁵ Stikkprøver viser imidlertid at det ikke er samsvar. Det virker langt mer sannsynlig at Anders Bakke selv er oversetteren, for han har god kontroll på språkrytmen der Wetlesen innimellom blir helt hjelpeløs. Vi ser på julesangen «Et Barn er født i Bethlehem»:

Oversatt av en nordmann:

1 Goč, manna šaddam lo jo Bethlehemast
Lo avvon buokaidi Jerusalæmast.

3 De vises olbmak bočald sisa botte,
Ja golle, suovas, myrrha addegotte.

(Wetlesen: *Salmgirje* nr. 32, etter Wexels' *Christelige Psalmer* 1844 nr. 57)

²⁴ Ibid. s. 266–270.

²⁵ Per Anders Siri har vært til stor hjelp for meg med å lete fram glemte samiske bøker og dokumenter, samt med å oversette og drøfte underveis!

Utgitt av en nordsamisk språkbruker:

1 Manna riegadi Betlemi, / Betlehemi,
dast illo čatdai Sioni.

Hærrai gittos, / Hærrai gittos.

4 Visak sabast bote dæsa, / bote dæsa,
ædde golle, suovvas, myrha.

Hærrai gittos, / Hærrai gittos!

(Bakke: *Kristalæš Salbmagirji* nr. 70)

Vi skal nå se over de første 21 salmer fra Weldinghs *Muttom Laulagak* 1763 – som alle er etter Kingo – og konstatere at det meste ble videreført hos Bakke. Denne arven ble i store trekk videreført både hos Friis-Hætta og hos Landstad. Anders Bakke fulgte åpenbart den direkte nordsamiske Kingo-tradisjonen som hadde eksistert i rundt et hundreår, og valgte å revidere disse tekstene grundig heller enn å skrive helt nye. Friis-Hætta følger mer en grundtvigiansk linje der man forandrer for å bevare: Skulle de eldste salmene fortsatt bli sunget, måtte de oversettes helt på nytt.

Fra Muttom Laulagak 1763 til Kristalæš Salbmagirji 1874

Muttom Laulagak 1763 Kingo 1699 (nr. fra 1854-utg. Christiania) Guldberg 1778 (nr. fra 1836-utg. Christiania)	Bakke 1874	Landstad 1870	Salbmagirje 1870 Salbmagirje 1897
1 Herra Jesus Christ duot lbmel ja olmush (Herre Jesu Christ, sandt menneske) Paul Eber 1560: Herr Jhesu Christ war mensch vnd Gott Til dansk i Thommisøn 1569. Kingo 1854 nr. 41 Guldberg 1836 nr. 57	105	548	<i>Salbmagirje 1870: ikke videreført Salbmagirje 1897: ikke videreført</i>
2 Go jurdashjam dam aige ja båd (Naar jeg betenker den tid og stund) Trolig Peder Nielszen, sokneprest i Jølster Håndskrift i Bergen 1611 Kingo 1854 nr. 246 Guldberg 1836: <i>ikke videreført</i>	145	530	Go mon dam aige jurdašam <i>Salbmagirje 1870 nr. 130 Salbmagirje 1897 nr. 274</i>

<p>3 Balostam, hædestam azam du Ibmelam (Udi min angst og nød)</p> <p>Lavtysk tekst fra ca. 1600: Auff meinen lieben Gott Høytysk versjon 1607 Til dansk ved Hans Raffn, Aandelig Vandkilde 1620 Kingo 1854 nr. 105 Guldberg 1836 nr. 122</p>	18	224	<p>Mu balost, hædestam du ocam, Hærraçam!</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 84 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 142</p>
<p>4 Man hærvasen galga zhjuodzhjot Girko (Hvor dejlig skal Guds kirke staae?)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 231 Guldberg 1836 nr. 284</p>	125	484	<p>Nuft čabbes Ibmel girkkko læ</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 113 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 253</p>
<p>5 Stuora Moårstead, Herra! (Udi din store vrede)</p> <p>Clément Marot 1541: Ne veuille pas ô Sire Til tysk ved Ambrosius Lobwasser 1573: In deinem grossen Zoren</p> <p>Til dansk i Udkaarne Psalmer 1642 Kingo 1854 nr. 21 Guldberg 1836: <i>ikke videreført</i></p>	37	<i>ikke videreført</i>	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>6 Gullat dii Christaladzhjak, gjæk lædchabetet buokak! (I christne hvo I ere)</p> <p>Thomas Kingo 1689, fra Vinterparten Kingo 1854 nr. 101 Guldberg 1836: <i>ikke videreført</i></p>	<i>ikke videreført</i>	<i>ikke videreført</i>	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>7 Mu sjællø! Ramed Hæra (Min sjæl nu lover Herren)</p> <p>Johann Gramann ("Poliander") 1540: Nvn lob, mein seele, den Herren Til dansk i Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 71 Guldberg 1836 nr. 18</p>	117	77	<p>Mu sillum! maino Hærra</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 18 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 67</p>
<p>8 Mu Sjællø! Jos don goassegen aigok Ibmelad mainot (Min sjæl, om du vil nogen tiid)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 181 Guldberg 1836 nr. 229</p>	<i>ikke videreført</i>	408	<p>Mu sillum, jos du Ibmelad don aigok goasse maidnot</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 103 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 214</p>

<p>9 Ibmel basse vuoign! Miin mattat bæstemek oskost ætzet (Gud hellig Aand i troe os lær)</p> <p>Bartholomäus Ringwald 1581: Gott heilger Geist, hilff vns mit grund Til dansk ved Søren Jonæsøn 1693 Kingo 1854 nr. 204 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 246</p>	9	27	<p>Min oapat, Ibmel Bassevuoign'</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 20 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 29</p>
<p>10 Vui mudngji, dasgo nuft gukka lem baha hemojn vuoigjam (Vee mig! at jeg saa mangelund)</p> <p>Johann Heermann 1630: Weh mir, dasz ich so oft vnd viel Til dansk ved Søren Jonæsøn 1693 Kingo 1854 nr. 235 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 291</p>	109	49	<p>Vuoi muo, go manga lakai mon</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 159 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 47</p>
<p>11 Lades Herra! Man stuorak ja fastek læk mu suddok du audest? (Ach Herre from! hvor stor)</p> <p>Martin Rutilius 1604: Ach Gott und Herr, wie grosz und schwer Til dansk hos Cassube 1661 Kingo 1854 nr. 183 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 218</p>	<i>ikke videreført</i>	389	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>12 Maennam! Bala Ibmelest, Æl' ane namas værest (Mit barn frygt den sande Gud)</p> <p>Peder Jenssøn Roeskilde 1628 Kingo 1854 nr. 92 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 20</p>	111	13	<p>Mannam, bala Ibmelest! doala Ibmel bakkomid!</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 11 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 14</p>
<p>13 Ibmel sivnedeigje Basse Vuoign! (Kom Gud Skaber o hellig Aand)</p> <p>Martin Luther 1524 etter Hrabanus Maurus Til dansk på 1520-tallet, trolig ved Claus Mortensøn Tøndebinder Kingo 1854 nr. 97 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 264</p>	5	209	<p>Boad', sivnedægje Bassevuoign'</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 68 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 136</p>
<p>14 Agaladzh gijto Ibmeli su buorrevuoda audast (O Gud skee lov til evig tiid)</p> <p>Hans Christensen Sthen 1589 Kingo 1854 nr. 280 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 48</p>	98	<i>ikke videreført</i>	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>15 Rakjes Ibmelam ja herra, avast armogasvuodad bæljijit (Jeg beder dig min herre og Gud)</p> <p>Ukjent dansk forfatter, hos Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 43 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 60</p>	26	113	<p>Dust anom, rakis Hærraçam (overs. av F. E. Schreiner)</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 89</p>

<p>16 Go læ mu ærro-bod boattam dam majlmest erit mannat (Naar min tiid og stund er for haand)</p> <p>Nikolaus Herman 1562: Wenn mein Stündlein furhanden ist Til dansk ved Hans Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 169 Guldberg 1836 nr. 384</p>	44	569	<p>Go læ dat aigge lakkanam</p> <p><i>Salbmagirje 1870 nr. 141</i> <i>Salbmagirje 1897 nr. 291</i></p>
<p>17 Ibmeli ajve mu doåjv ja dorvo læ (På Gud allene haver jeg sat min liid)</p> <p>Dansk ukjent forfatter før 1611 Kingo 1854 nr. 114 Guldberg 1836: <i>ikke videreført</i></p>	134	382	<p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897: ikke videreført</i></p>
<p>18 Go stuoramus hædest mii lep (Naar vi i største nøden staae)</p> <p>Paul Eber 1560: Wenn wir in höchsten nöten sein Til dansk hos Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 100 Guldberg 1836 nr. 116</p>	27 (I-II)	220	<p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897: ikke videreført</i></p>
<p>19 Ii embo berre suddo dal rad'd'it mu oådzhest (Nu bør ey synden mere)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 233 Guldberg 1836 nr. 23</p>	66	488	<p>Dal i šal galga suddo</p> <p><i>Salbmagirje 1870 nr. 89</i> <i>Salbmagirje 1897 nr. 256</i></p>
<p>20 Zhuorvom, Herra Kristus! dudngji (Jeg raaber til dig, o Herre Christ)</p> <p>Johann Agricola før 1530 Til dansk i <i>En Ny Psalmebog</i> 1553 Kingo 1854 nr. 98 Guldberg 1836 nr. 114</p>	17	210	<p>Dust, Jesus Kristus, anotam (overs. av F. E. Schreiner)</p> <p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897 nr. 137</i></p>
<p>21 Miin Ibmel ajve rakiesvuot læ (Vor Gud er idel kjerlighed)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 219 Guldberg 1836 nr. 264</p>	28 (I-II)	458	<p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897: ikke videreført</i></p>

I korte trekk ser vi at flere salmer fra 1500-tallet og fram til det første tiår av 1600-tallet oppleves perifere utover på 1800-tallet. Blant salmene som forsvinner ut av den eldste nordsamiske salmekanon, er en reformert psalterparafase av Clément Marot, en trøstesalme av Melanchtons elev Paul Eber, en botssalme av Weimar-diakonen Martin Rutilius. Men et par av de eldste salmetekstene kommer tilbake i *Salbmagirje 1897* i ny nordsamisk språkdrakt ved F. E. Schreiner, fordi de står i Landstads *Kirkosalmebog 1870*: En salme av Johann Agricola, og en dansk salme fra *Thomissøns Psalmebog*. Dessuten

forsvant noen av Thomas Kingos salmer som hadde blitt oversatt i *Muttom Laulagak* 1763. Noen ble tatt bort allerede hos Anders Bakke, andre forsvant i de nye nordsamiske salmebøkene fra 1870 og 1897. Enkelte salmer fra *Den forordnede Kirke-Psalme-Bog* falt likevel bare ut av den nordsamiske tradisjonen for en stund, men kom tilbake. «Paa Gud alene» ble tatt inn i den lokale sangboka *Salmak ja vuoiŋalaš lavllagak* (Kåfjord i Alta 1934), og hele uttrykksmåten er en klar etterklang etter Weldingh 1763 og Bakke 1874. Først i 1957 ble denne mektige salmen autorisert igjen på nordsamisk, i *Girko-sálbmagirji* nr. 368.

Weldingh 1763 nr. 17:

1 Ibmeli ajve / mu doájv ja dorvo læ
su buttes sadne / vækkjet' revtes ajge,
hæggam ja gudnam / buok sjællom mjeeklam,
ja buok Majt du gjedast ælojbam, valdam,
dudngji [a]ddelam, Ibmel lades Herram!

Bakke 1874 nr. 134:

1 Ibmeli aivve / mun doaiv ja dorvo læ,
sun buttes sadne / vækget rievtes aikge,
hæggam ja gudnam, / buok mielam ja Sielom,
ja buok æloidam, / mait Dun giedest vožžom,
Dunji æddelam, / Ibmel, laris [ladis?] Hærram.

Salmak ja Vuoiŋalaš lavllagak 1934 nr. 114:

Aiv' Ibmel ala / mu doaivvum biggjam læm,
su buttes sadne / muo alo væketa.
Mu hæggam, gudnam / ja sillum, rubmašam
ja buok mi must læ, / maid munji addam læk,
dam dudnji addam, / o don Imanuel!

Lærer Bakke har revidert de eldre oversettelsene både med hensyn til rytme, ordvalg og ordstilling: Han bevarer salmene ved å justere språkføringen forsiktig. Hans språklige posisjon og hans salmeutvalg gjør det fristende å kalle ham en samisk Andreas Hauge.²⁶ Bare selve åpningen av salmeboka gjør det klart at han ikke egentlig skiller seg grunnleggende ut fra Friis-Hætta med selve grunnstammen av kjernesalmer, men med den konservative

²⁶ Prost Andreas Hauge i Skien utgav et utkast til en ny salmebok i 1863. Det var et konservativt alternativ til Landstads nasjonale og moderniserende salmebokprosjekt. Huges *Psalmebog for Kirke og Hus* ble autorisert ved kongelig resolusjon i 1873, til forskjell fra Anders Bakkes samiske salmebok.

språkføringen. Samtidig formidler han nettopp de salmer fra *Guldberg* som manglet i det gamle heftet fra 1763, og som blir nye nordsamiske kjernesalmer framover:

- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 1: «Jesus nabmi gaelgek čaddæt buok min»
Revisjon av «Jesus nabmi buok miin dagok shjaddan», *Muttom Laulagak* 1763 nr. 23
Landstad nr. 1: I Jesu Navn (Johan Friderichsen) = Kingo nr. 76, Guldberg nr. 94
Friis-Hætta: *Salbmagirje* 1878 nr. 233: «Min Jesus basse nammi buok»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 2: «Njalka Jesus mi læ dast»
Landstad nr. 4: Søde Jesu, vi er her (Tobias Clausnitzer) = Guldbergs Psalmebog nr. 3
Friis-Hætta: *Muttom salmak* 1861 nr. 1 = *Salbmagirje* 1870 nr. 3: «Njalgga Jesus, mi læp dast»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 3: «Hærra Krist min lusa jorkget»
Landstad nr. 5: O Herre Krist, dig til os vend (Hertug Wilhelm) = Guldbergs Psalmebog nr. 4
Friis-Hætta: *Muttom salmak* 1861 nr. 2 = *Salbmagirje* 1870 nr. 4: «Min bællai jorget, Hærramek»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 4: «Baessevuoij̄ rokkadallap Dust»
Revisjon av «Dal rokkadallap Basse Vuoignast», *Muttom Laulagak* 1763 nr. 43 (senere utg. nr. 35)
Landstad nr. 3: Nu bede vi den Helligaand (latin / Luther) = Kingo nr. 2, Guldberg nr. 2
J. N. Skaar: *Salbmagirje* 1897 nr. 3: «Dal Bassevuoij̄ast adnop mi»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 5: «Dal boade Ibmel Baessevuoij̄»
Revisjon av «Ibmel sivnedeigje Basse Vuoign!», *Muttom Laulagak* 1763 nr. 13
Landstad nr. 209: Kom, Helligaand, med Skabermagt (latin / Luther) = Kingo nr. 99, Guldberg nr. 264
Salbmagirje 1870 nr. 68 «Boad' sivdneage Bassi Vuoigij̄»

På det tidspunkt da Bakke utgav salmebok, var den nordsamiske rettskrivning ennå ikke helt sikkert etablert. Et kuriøst eksempel på variasjoner i ortografien ser vi i *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 27 og 28, som står i to ulike versjoner. Avslutningsvis vil vi framheve at Anders Bakke med *Kristalæš Salbmagirji* ytte et levende og virkekraftig bidrag til en fornyet nordsamisk salmesang. Språkkrytmen var korrigeret, og han hadde til og med tatt inn en moderne originaltekst av Wilhelm Andreas Wexels, «O tænk, naar engang samles skal» (*Christelig Psalmebog* 1849 nr. 583). Salmen var skrevet i 1846 til generalforsamlingen i Det norske Misjonsselskap, og første vers lyder slik i Bakkes salmebok:

Jurtdaš, go gærtte čoaŋganek
buok bæstojuvvumæk
buok dæk olmusokgagotdek
Ibmela illoiræk! / Ibmela illoiræk!
(*Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 182)

Nyere forskning peker på at samene fikk mindre plass i det norske samfunnet fra midten av 1800-tallet fordi den nye norske nasjonalstaten av 1814 var genuint opptatt av *fornorskning*: En ny generasjon av norske embetsmenn som var utdannet i Kristiania, tenkte mer nasjonalt og mindre flerkulturelt enn de dansk-norske embetsmenn som var utdannet i København.²⁷ Det måtte komme en ny samisk salmebok som fulgte med i denne nasjonsbyggende tida.

J. A. Friis begynner på et nytt salmebokprosjekt

Det var ennå ikke gått et tiår etter sjokket og sorgbearbeidelsen rundt Kautokeino-opprøret i 1852. Staten gav stipend til et nytt nordsamisk språkprosjekt: Den norske presten og språkforskeren Jens Andreas Friis (1821-1896) og den samiske tukthusfangen og Kautokeino-opprøreren Lars Jacobsen Hætta (1834-1896) satt sammen og oversatte salmer. De må ha vært svært ulike mennesker, men fikk til et meget fruktbart samarbeid. Det første store resultatet ble *Salbmagirje* (1870, med tillegg i 1878), en salmebok på 226 salmer (224 s.) med henvisninger til parallelltekster i *Landstad*. Deretter kom *Ođđa Testamenta* (Det Nye Testamente, 1874),²⁸ *Ordbog over det lappiske Sprog* (1887) og en fullstendig samisk bibeloversettelse (*Bibal*, 1895).²⁹ Skjebnen ville at de to oversetterne skulle dø med én dags mellomrom, henholdsvis 16. og 17. februar 1896. Friis var da professor i Kristiania, mens Hætta var blitt lærer og kirketolk i Kautokeino. De to hadde et tett samarbeid mens de levde, så det er en vakker og spesiell biografisk detalj at de skulle dø på samme tid:

Brevvekslingen mellom Friis og Hætta vitner om at de holdt kontakt hele livet. Opprøret og fengselsoppholdet skapte nærmest et skjebnefellesskap mellom dem. De hadde mye å takke hverandre for; benådningen av Lars Hætta og hans inntekter i Kautokeino var langt på vei et resultat av Friis sin innsats. Mye av Friis' akademiske karriere var på sin side bygget på bidrag fra Lars Hætta...³⁰

²⁷ ANDRESEN, EVJEN og RYYMIN 2021, s. 155.

²⁸ KJØLAAS, Per Oskar: *Bibelen på samisk*, Oslo 1996, Det Norske Bibelselskap, s. 69–82.

²⁹ Hætta hadde også oversatt Apokryfene, men de kom ikke med. «Han fikk likevel oppleve å se sitt livsverk realisert før han, som han selv skrev, skulle 'bortkaldes fra Verden'.» KJØLAAS 1996, s. 88.

³⁰ OSKAL, IJÄS og BJØRKLUND 2019, 'Innledning', s. 17.

J. A. Friis utgav også skjønnlitteratur, og var en av de første etnisk norske forfattere som skrev gjennomgående positivt om samefolket.³¹

Illustrasjon 1–2. Jens Andreas Friis og Lars Hætta (© Store Norske Leksikon)
Friis-Hætta: Forskjeller fra Landstads salmebok

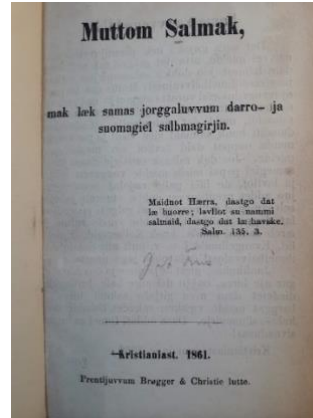
Salmearbeidet til Friis og Hætta hadde begynt allerede før Landstad utgav sin prøvesalmebok i 1861.

- Friis' første prøvehefte *Muttom salmak* med 35 salmer ble utgitt i Kristiania i 1861 (63 s.).³²
- I 1862 kom en utvidet utgave med 52 salmer (80 s. – nytt opptrykk i 1867).
- I 1870 den første komplette *Salbmagirje* med 225 salmer.
- I 1878 utkom en utvidet *Salbmagirje* med 262 salmer.³³

³¹ *Lajla* (1881) er den mest kjente fortellingen til J. A. Friis. Men vi vil også nevne *Skildringer fra Finmarken* (1891), som forteller fra den samiske presten Anders Porsangers tid på 1700-tallet. Anders Porsanger (1735–1780) var den første norske samene som tok universitetsutdannelse.

³² https://nbl.snl.no/Lars_H%C3%A6tta

³³ Jeg har personlig konsultert alle Friis' salmeutgivelser på Nasjonalbiblioteket i Oslo 30. oktober 2019. Prøveheftet fra 1861 var helt uåpnet, jeg var faktisk den første som bladde i Nasjonalbibliotekets eksemplar. Noen av disse bøkene, men ikke alle, er nevnt in: NESSET, Sigmund og Helge SALVESEN (red.): *Bassi čala. En katalog til Universitetsbibliotekets utstilling av samiske religiøse skrifter 13.10.–10.11.1995*, Tromsø 1995, Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie Ravnetrykk nr. 5.

Illustrasjon 3–4: *Muttom Salmak* 1861, et usprettet eksemplar på Nasjonalbiblioteket og forsiden etter at boken var sprettet opp. (Foto: Håvard Skaadel)

I tillegg til salmer som kom med i Landstad, er det bl.a. et par finske og svenske salmer. Et virkelig originalt trekk i nordsamisk salmehistorie er at Lars Hætta oversatte flere salmer via finsk, slik som:

- *Salbmagirje* 1870 nr. 12 = *Salbmagirje* 1897 nr. 17 (J. Schnesing): «Aiv dudnji, Hærra Jesusam» («Til dig alene, Herre Krist»). Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 43 = *Salbmagirje* 1897 nr. 108 (Philipp Nicolai): «Dal allagasast ittam læ» («Af Høiheden oprunden er»). Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 57: «De engel vuolas luoitadi». Ny oversettelse basert på den «nye finske salmeboka» 161. Jeg finner ikke umiddelbart igjen teksten i *Uusia Wirsiiä* 1836.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 61 = *Salbmagirje* 1897 nr. 215 (latin): «Mon Olljovarest Jesusa». Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614, B. J. Ignatius 1824 og H. G. Krusberg 1836. NB! Dette er en friere oversettelse basert på den «nye finske salmeboka» 171 og 172. Jeg finner ikke umiddelbart igjen teksten i *Uusia Wirsiiä* 1836.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 69 = *Salbmagirje* 1897 nr. 224 (Luther): «O Bassevuoigna, boadašik» («Kom Hellige Aand, Herre Gud!»). Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614 og B. J. Ignatius 1824.

En smakebit på en slik nordsamisk tekst etter finsk er en pinsesalme av Paul Gerhardt, «Helge And', min hjertans nöje» («O du allersüsste Freude»):

Virsikirja 1701 nr. 182:

Pyhä Henki, sydämmellen
Täysi turwa, tawaro,
jonka korwat rukoukseen
awaa armo awara,
kost' se Herran temppelistä,
pyhäst' käy sydämmestä.
Sielun puhdistakoon woimas,
majas ett' se olis' omas.

Salbmagirje 1870 nr. 70:

Bassevuoigŋa læ mu vaibmoi
olles dorvvon, davveren;
so mu avččo rokkadussi,
vai mon hærrai dorvastam.
Go son Ibmel tempelist
šuoikka ješ mu vaimo sist
ja dam suddost buttasmatta,
orromsagjen aldsis dakka.

Vi merker at språkklangen modelleres på den finske modellen, og at det fjernt beslektede ordforrådet i finsk virker befruktende på den nordsamiske tilretteleggingen på en annen måte enn det som en germanskspråklig tekst kunne gjort. De to tekstene følger hverandre setning for setning, med de karakteristiske bløte konsonantene i samisk der de finske grunnordene har harde konsonanter. Det viser Lars Hættas evner som språkmann at han valgte denne strategien som er særegen for det flerspråklige Nordkalotten, der hvor alle tidligere salmeoversettere hadde oversatt fra dansk-norsk.

Det finnes også enkelte spor igjen av den nordlige Kingo-tradisjon fra 1700-tallet. Vi legger merke til at enkelte samiske salmer har flere vers enn i Landstad. Ett eksempel er *Te Deum laudamus*:

- «Du stuora Ibmel gittep mi», *Salbmagirje 1870 nr. 28 = Salbmagirje 1897 nr. 10*: 21 vers
- «O store Gud! vi love dig», *Kingo 1699 nr. 1*: 23 vers
- «O store Gud, vi love dig!», *Landstad 1870 nr. 10*: 13 vers

Friis og Hætta tar også inn eldre salmer uten norsk tilknytning, og tenker mer kristelig enn nasjonsbyggende. Ett eksempel er Martin Schallings mektige salme «Herzlich lieb hab ich dich, o Herr» fra 1569, mest kjent i Norge som sluttchoral i Bachs Johannespassjon. Den står i norske salmebøker helt tilbake til Cassubes salmebøker fra 1660-tallet, og var også med i *Hauges Psalmebog* 1863 nr. 266. Friis og Hætta tok den inn på samisk som «Mon vaimostam du rakistam» (*Salbmagirje* 1878 nr. 261 = *Salbmagirje* 1897 nr. 240). Teksten ble lett tilpasset til versemålet på «Kom hid til mig enhver især». Men Landstad tok den ikke inn i sin norske salmebok.

Salmen «I Jesu Navn skal al vor Gjerning ske» av Johan Friderichsen 1639 (*Landstads Salmebog* nr. 1) er på samisk tilpasset versemålet på «O Menneske! begræd din Synd saa stor». Tittelen er «Min Jesus basse nammi buok» (*Salbmagirje* 1878 nr. 233 = *Salbmagirje* 1897 nr. 1), og Ole Andreas Lindemans *Choral-Bog* 1838 nr. 157 er nevnt uttrykkelig som melodikilde. Dette var en tidsaktuell referanse rundt 1860, men måtte virke litt gammeldags ved revisjonen i 1897. Først i *Girko-sálbmagirji* 1957 nr. 211 kom det en ny «autorisert» samisk oversettelse som var tilpasset den opprinnelige danske melodien, nemlig «Mu Jesusan, du nammii aive fal» ved Jacob Børretzen. Melodien hadde imidlertid vært i bruk på samisk tidligere, som vi ser av Anders Bakkens oversettelse «Jesu nabmi gaelgek čaddæt buok min» (*Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 1). Men Anders Bakke hadde åpenbart vært for nært knyttet til den samiske nasjonale språkreisning på 1850-tallet til å bli tatt med i noen autorisert salmebok.

Totalinntrykket av den samiske salmeskatten er at Kingo er selve hjørnesteinen, og at J. A. Friis bygde videre med delvis grundtvigianske salmer fra Wexels' *Psalmebog* av 1849.³⁴ Dessuten inkluderte han danske salmer fra Roskilde-konventets *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*. Slik bevarte den nordsamiske salmeboka salmer som Wexels' «Herodes i sin Vrede grum» (Wexels' *Psalmebog* 1849 nr. 97), omdøpt til «Herodes stuora vašestes» (*Muttom Salmak* 1861 nr. 9 = *Salbmagirje* 1870 nr. 77 = 1897 nr. 123). Til og med den rasjonalistiske *Evangelisk-christelig Psalmebog* fra 1798 er representert, selv om den var omdiskutert i Sør-Norge.³⁵ Friis-Hætta tok med Jens Nimb / Frederik Randrups «Jesu, Herre! lad dit Rige» (*Evangelisk-christelig Psalmebog* nr. 193) i *Muttom Salmak* 1861 nr. 28: «Jesus,

³⁴ Wexels utgav flere salmebøker, samt et lite utdrag til religionsundervisning. Men en undersøkelse av de angitte nummerne i Friis-Hættas salmehefter og salmebøker viser at det er Wexels' *Psalmebog* fra 1849 som er hovedreferansen. Med *Wexels stuoreb s. g.* er det trolig ment Wexels' *Christelige Psalmer* i 1844-utgaven (jf utvidet utgave av 1859).

³⁵ Skjervøy menighet eier et eksemplar av *Evangelisk-christelig Psalmebog* som er trykt i 1866 og innkjøpt til kirken.

bæste ja min hærra». Salmen kom videre med i *Salbmagirje* 1870 nr. 30. Ett omarbeidet dansk vers er redigert til to samiske salmevers:

Jesu(s), Herre! lad dit Rige / vidt udbredes paa vor Jord!
Mørkhed, Vantro, Laster vige / for dit lyse Sandheds Ord!
Kundskab, Troe og Kjerlighed / her os give Fryd og Fred,
til vi skue dig, Forsoner! / hvor du hos din Fader throner.

1 Jesus, bæste ja min hærra, / divte vidot vidaset
ječad rika ædnam mietta! / Divte fastain uccanet
sævdnjadvuođa, værranus, / æppeosko, čagjadus!
Nuoskes ællem olbmui gaskast / divte gaiddat sanad oudast!

2 Osko, doaivo, rakisvuođa / adde min sist lassanet!
Sane dieđo, buttes oapa / divte sillui oudanet!
Adde ilo, rafhe sist / juokke ovta ællet mist,
dassa du, min soavatægje, / oaidnep almest ače lutte!

Denne salmen falt ut av *Salbmagirje* 1897. Vi ser at Friis-Hætta har nedtont den radikale rasjonalismen ved å bytte ut Opplysningsteologiens *kunnskap – tro – kjærlighet* med det ekte paulinske «osko, doaivo, rakisvuođa» = *tro – håp – kjærlighet*. Her viser Friis en klar praktisk-teologisk innsikt, akkurat som han møter samefolket med sympati i sine profane bøker: Skulle samene få egne salmer, måtte fundamentet være i tråd med Skriften, og ikke lene seg for mye på rasjonalismens nedlatende fornorskningspedagogikk der «kunnskap» var definert som «norskhet».

Opplysningstidens koloniserende norske språkpolitikk var sikkert velment, men var ren «skrivebordspedagogikk» i møte med de samiske språkene. Riktignok er den anerkjente Edvard Storm (1749–1794) fra Vågå tatt med, han er representativ for opplysningsteologien og er rikt representert i *Evangelisk-christelig Psalmebog*. Friis har funnet et vers om den ytterste dom fra Storms *Samlede Digte* (1785) etter Wexels' *Christelige Psalmer* 1859 nr. 693. Salmen heter «Mu bæstam, vielljam, ustebam!», og står i *Salbmagirje* 1870 nr. 72 (= 1897 nr. 88). Den brukes fortsatt til gravferd i Finnmark.³⁶ Det teologiske innholdet er trygghet i troen, og en god samvittighet på dommens dag:

Forsoner, Broder, milde Ven! / Tænk paa mig, naar du kommer
i Herlighed fra Himmelen / som Verdens Gud og Dommer!
Lad mig da med Triumph opstaae / og fra din Dom til Ære gaae!
Saa dør jeg fuld af Glæde.

³⁶ Meddelt meg av organist Halvdan Nedrejord i Karasjok.

Mu bæstam, vielljam, ustebam! / o muite muo, ga boađak
 du hærvasvuođain almestad / dam ædnam rika dubmit!
 Divt' avoin bajaslikkat muo, / ja dubme armod mielde muo,
 vai bæsam illo-riki!

Helt uten belærende elementer er *Salbmagirje* 1870 riktignok ikke. Allerede i 1861 utgav Friis-Hætta B. C. Ægidius salme om å lyde øvrigheten, «Hver Mand skal tage vel i Agt / sin Øvrighed at lyde» (*Guldberg* nr. 260), som på samisk ble «Dast vara valddus juokkehaš / att' jægad eisevaldes» (*Muttom Salmak* 1861 nr. 24 = *Salbmagirje* 1870 nr. 130 = 1897 nr. 290). Friis og Hætta utgav likevel ikke noen snever eller altfor autoritær «norsk-samisk» salmebok, de så både mot Finland (Lars Hætta behersket godt finsk) og mot Danmarks nålevende salmediktere.

Julesalmen «Buris dudnja krubba sist» i *Salbmagirje* 1878 nr. 244 (= *Salbmagirje* 1897 nr. 112) er etter Grundtvig-sympatisøren Frederik Hammerichs (1809-1877) «Hil dig, Barn i Krybben lagt», og kommer fra den danske *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* nr. 164. Dette var den såkalte «Konvents-Salmebog» fra 1855 der Hammerich var komitémedlem.³⁷ Igjen ser vi at J. A. Friis valgte ut salmer på et selvstendig grunnlag, og at kristendommen var sentral og mild og lys. Hætta tilførte mer dramatiske motiver med dom og endetid, som vi skal se nedenfor.

Vi tenker i dag så selvfølgelig på M. B. Landstad som den store norske salmedikteren på 1800-tallet. Denne vurderingen var ikke like selvvinnlysene da J. A. Friis utgav sine salmer i tidsrommet 1861-1878: Friis-Hætta oversetter hyppig fra Kingo, ofte fra Wexels' salmebok, og mer sporadisk fra Landstads *prøvesalmebok*, slik at M. B. Landstad egentlig ikke rykker opp til samisk hovedreferanse før flere tiår etter at den er autorisert i 1869. På dette tidspunktet har jo Friis og Hætta trolig allerede oversatt brorparten av de 225 salmer som utgis i samme år som *Landstads Salmebog*. N. F. S. Grundtvig har nok vært en ledestjerne, og er representert i *Salbmagirje* 1897 med flere salmer (her er en stikkprøve fra begynnelsen av alfabetet). Vi legger merke til at Friis-Hætta har inkludert flere Grundtvig-tekster som ikke står hos Landstad:

³⁷ 1 Hil dig, Barn i Krybben lagt, / Julens Fyrste, vor Forsoner,
 Dig tilhører Priis og Magt, / Himmerig og Livets Kroner!
 Straaler ei i dag med Glands / over Krybben alt den Krands!
 Hvormed du din Martyr smykked, / da du bort herfra ham rykked!

- *Salbmagirje* 1870 nr. 145 = 1897 nr. 38: «Buktet smavva manaid deik.» = «Kommer hid kun med de Smaa» (L. 38, *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 325)
- *Salbmagirje* 1878 nr. 232 = 1897 nr. 128: «Čabbes alek albme læ» = «Deilig er den Himmel blaa» (*Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 149)
- *Salbmagirje* 1870 nr. 66 = 1897 nr. 229: «Dal alмест bođi Bassevuoign'» = Fra Himlen kom den Helligaand.³⁸ (*Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 273) Landstad har valgt å dikte sin egen pinsesalme på samme melodi, «Fra Himlen kom et veldigt Veir» (L. 436).
- *Salbmagirje* 1870 nr. 185 = 1897 nr. 310: «Girk(k)o min lbel viesso læ» = Kirken den er et gammelt Hus (L. 589, *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 286)
- *Salbmagirje* 1870 nr. 182 = 1897 nr. 358: «Divte muolda dal mu gokčat» = «Lad kun Muldet mig bedække» (Wexels' *Christelige Psalmer* 1859 nr. 681)³⁹

Landstads *oversettelser* var aktuelle da Friis begynte å oversette Landstad-tekster for *Salbmagirje* 1870. Men Landstads egne tekster opptrer nokså sporadisk hos Friis og Hætta. En av dem er denne åpningssalmen:

- *Salbmagirje* 1870 nr. 2 = *Salbmagirje* 1897 nr. 7: «Gost guovtes, golmas čoaaganek» (utvidet til 3v) = L. 7: Hvor to og tre forsamlet er (2v)⁴⁰

³⁸ Fra Grundtvigs *Sangværk* 1837, verken tatt inn i *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* eller i Wexels' *Christelige Psalmer* 1859.

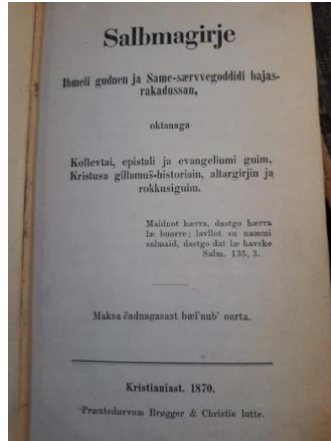
³⁹ Fra Grundtvigs *Sangværk* 1837, en gjendiktning av «Som den gyldne Sol frembryder» (jr Kingo nr. 169 v. 8). P. E. RYNNING, *Norsk salmeleksikon* 1967, nr. 3482. Teksten lyder slik:

*Lad kun Muldet mig bedække! / Lad kun smuldre mine Been:
Jesu, mig din Røst skal vække, / Reise op foruden Meen.
Selv i Dødens Ormegaard / Talt er mine Hovedhaar,
Og forklaret denne Tunge / Evig skal din Priis udsjunge.*

Jeg fant fram til salmen takket være en spontan rytmisk prosaoversettelse av Ellen Kari Sara fra Kautokeino: *La nå jord og mold meg skjule, la mitt legeme forgå.
Jesus skal i kjærlighet la meg få atter liv igjen.
Endog i min grav har han talt hårene på hodet mitt.
I herlighet skal da min tunge evig lovprise hans navn!*

Denne gjengivelsen av en nordsamisk språkbruker viser samtidig visse vansker med å oversette Grundtvig: Ordet «ormegård» viser tilbake til de gamle germanske fortellingene og eventyrene som Grundtvig kunne godt, men gir mindre mening i samisk perspektiv. Kingo skriver mer konkret og jordnært: «Lad kun Jorden mig bedække, / Orme tære al min Saft». Denne beskrivelsen av forråtning kan ha blitt opplevd anstøtelig på tidlig 1800-tall, men Grundtvigs versjon ble likevel ikke tatt inn i *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*.

⁴⁰ Tatt inn i *Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr. 49 som «Kost kuovtis, kolmas čoaaganik»

Illustrasjon 5: *Salbmagirje* 1870, Nasjonalbiblioteket i Oslo (Foto: Håvard Skaadel)

Lars Hættas salmer

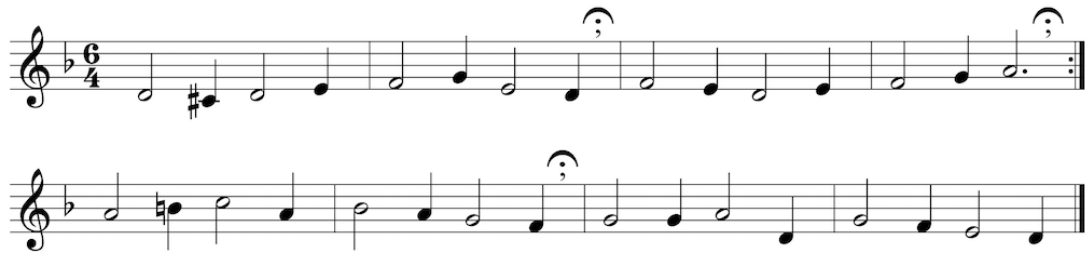
Lars Hætta er kreditert med seks egne salmer i *Salbmagirje* 1897: nr. 83, 84, 315, 320, 321 og 356. Men vi ser av *Gir'ko-Sál'bmagirji* at han har skrevet enda et par til, foruten et stort antall oversettelser. Den som kanskje brukes mest aktivt av disse i læstadianske miljøer i Nord-Troms og Finnmark, er salmen om dommedag i *Salbmagirje* 1878 nr. 243 (= *Salbmagirje* 1897 nr. 84), «Duobmo-bæive ouddal galggek» (mel. «Herre, jeg har handlet ilde», sunget i 6/4-takt).⁴¹ Jeg har selv lært sangen på samisk av en eldre mann som vokste opp i Mandalen i Kåfjord kommune. Den norske oversettelsen er ved Peder Mathisen (f. 1919) fra Kokelv i Kvalsund og den «små-førstefødte» predikanten Arthur Hansen (1917-2001) fra Olderfjord i Porsanger, og står på trykk i heftet *Noen åndelige sanger* nr. 64.⁴² Vi skal få en smakebit av språket og det alvorlige innholdet:

1 Duobmo-bæive ouddal galggek
 mærkak šaddat almidi;
 albme galgga varran šaddat
 bæivaš galgga sevnjudet;
 manno galgga čuovggas masset,
 nastek galggek vuolas gaččat.

⁴¹ Skrevet i 1878. Revidert og utvidet versjon ved J. Børretzen i *Gir'ko-Sál'bmagirji* 1957 nr. 558.

⁴² Takk til Karl-Gustav Olsen i Alta for personopplysninger.

1 Førenn dommedag den hårde
tegn på himmelen skal stå.
Himmelen som blod skal vorde.
Solens lys skal og forgå.
Månen skal sitt skinn fratages,
stjernene til jorden drages.
(Noen åndelige sanger 4. utg. nr. 64)

Illustrasjon 6. «Duobma-bæive oudal galggek», variant fra Manndalen. Notert ned av Håvard Skaadel i Skibotn 2018, sangen er lært av bestemoren til en eldre mann.

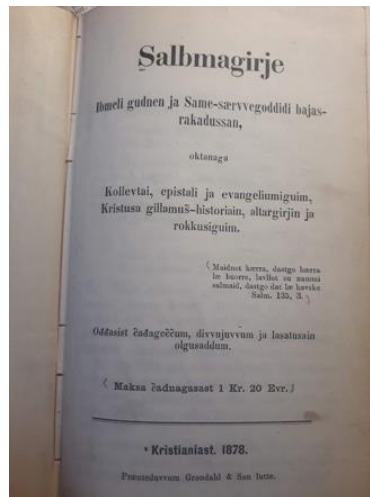
Noen andre djerpe salmevers etter Lars Hætta er kommet med i *Norsk Salmebok 2013* nr. 598 i oversettelse av Jacob Børretzen (1900-1989), landssekretær i Finnemisjonen. Den er et utdrag av en lengre salme om Peters fiskefangst, «De Genesaret javrre-gaddest» (*Salbmagirje* 1870 nr. 114 = 1897 nr. 250 v. 7-9).⁴³ Denne salmen på opprinnelig 9 vers har blitt kortet ned til 3 vers med et klart domspreg, inspirert av Peters ord: «Herre, gå fra mig! For jeg er en syndig mann.» (Luk. 5,8) Man blottstilles for Gud ved Ordets hørrelse, renses og fylles med Guds Ånd så man kan ære Gud og utbre hans evangelium:

9 Ja væket minge dilestæmek
du nama gudne videdet
ja æccet du buok omi bagjel
ja alorak du balvvalet,
vai Ibmel balost bissop mi,
dam ragjai bæssap almidi!

⁴³ Skrevet i 1870. Forkortet og revidert versjon i *Gir'ko-Sál'bmagirji* 1957 nr. 226.

3 Og hjelp oss, Gud, ditt navn å ære
 og elske deg for alle ting,
 som dine tjenere å bære
 ditt gode budskap vidt omkring,
 så i din frykt vi leve må
 og så til slutt din himmel nå.

Lars Hætta etterlater seg rike memoarer fra ungdommen.⁴⁴ Han er en viktig kilde til overgangen fra hedenske skikker til en strengere luthersk eller læstadiansk livsform. Han beretter blant annet om samer som ennå på 1840-tallet ofret til hellige steiner for å få god lykke med reindrift.⁴⁵ Og Hætta forteller levende om hvordan samene begynte å tilgi hverandre, gjøre opp med hverandre og ta kristendommen alvorlig etter at de hadde blitt påvirket av forkynnelsen til Lars Levi Læstadius.⁴⁶

Illustrasjon 7. *Salbmagirje* 1878, forsiden. Eksemplar fra Nasjonalbiblioteket. (Foto: Håvard Skaadel)

Revisjonen av 1897: Mer Landstad – og rundt 100 nye salmer

Den fullstendige *Salbmagirje* slik vi kjenner den i dag – med 360 nummer – kom først i 1897 som en revidert og kraftig forøket utgave ved biskop Johannes N. Skaar (1828–1904) og språkforskeren Just Qvigstad (1853–1957, *sic!*).⁴⁷ Dette er den første egentlige implementering av *Landstads Kirkesalmebog* på nordsamisk, der Wexels' tidligere

⁴⁴ 'Min historie med fortellinger av meg' in: OSKAL, IJÅS og BJØRKLUND 2019, s. 27–93.

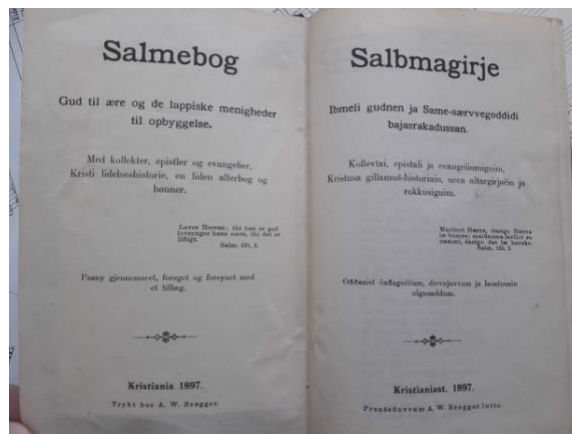
⁴⁵ *Ibid.* s. 49ff.

⁴⁶ *Ibid.* s. 85ff.

⁴⁷ <https://no.wikipedia.org/wiki/Salbmagirji>. Just Qvigstad kom inn til hjelp i bibelarbeidet fra og med 1885, se KJØLAAS 1996 s. 80–82.

innflytelse på Nordkalotten via Stockfleth-Wetlesens bibelhistorie og Friis-Hættas salmebok blir redusert ved hjelp av helt nye oversettelser som samsvarer med *Landstad*.

Vi merker oss at alle de nye bidragsyterne var etniske nordmenn. Just Qvigstad var født på Lyngseidet, og hadde filologisk utdanning. Han hadde møtt samiske inntrykk på Lyngen i barndommen, men lærte seg først å snakke samisk av Lars Hætta for å kunne undervise i samisk ved Tromsø lærerseminarium. Han ble en rik samler av folkeminne, og utgav fire bind med samiske eventyr og sagn i 1927–1929.⁴⁸

Illustrasjon 8. *Salbmagirje* 1897, forsiden. Eksemplar på Skjervøy kirkekontor. (Foto: Håvard Skaadel)

Qvigstad og hans kollega Nils Ursin (f. 1853) ved Tromsø lærerseminarium⁴⁹ bidrog med én oversettelse hver:

- *Salbmagirje* 1897 nr. 61 (overs. av Qvigstad): «Dal lekus Ihmel» (Luther) = «Gud være lovet evig nu og priset» (L. 69)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 182 (overs. av Ursin): «Sivneduvvum agalažat» (Bernhard) = «Vær velsignet, Naade-Throne» (L. 334)

Johannes N. Skaar hadde blitt innsatt som biskop i Tromsø i 1885, og tok initiativ til opprettelsen av Norsk Finnemisjon i 1888: «Målet var å motarbeide den hardhendte og urettferdige fornorskningen, å utgi Bibelen og andre religiøse skrifter på samisk, å drive forkynnelse i avsidesliggende områder samt motarbeide læstadianismen.»⁵⁰ Skaar var en betydelig hymnolog, og hadde utgitt *Norsk Salmehistorie* i 1879–1880.⁵¹ Etter bare 7 år som

⁴⁸ POLLAN, Brita (utg.): *Samiske beretninger. I utvalg fra J. K. Qvigstads Samiske eventyr og sagn*, Oslo 1997, Aschehoug. Forord s. 28.

⁴⁹ Nils Ursin f. 1853 på lbestad var seminarlærer i Tromsø ved folketellingen 1885. Han bodde på samme adresse som Just Qvigstad: <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053306005410>

⁵⁰ ANDRESEN, EVJEN og RYYMIN 2021 s. 184. – Jf *Norsk biografisk leksikon*, https://nbl.snl.no/Johannes_Skaar.

⁵¹ Utgitt hos F. Beyer i Bergen.

Tromsø-bisp utgav han det samiske heftet *Girkko-Salmak* (Kristiania 1892, W. C. Fabritius) med 15 salmer i egen diktning og oversettelse. Biskop Skaar oversatte 27 salmer i *Salbmagirje* 1897, og fikk inn 6 egne tekster.

Skaar har oversatt en rekke sentrale salmer fra Reformasjonen og fram til M. B. Landstad. Vi ser av selve nummereringen hvordan strukturen følger *Landstads Kirkesalmebog* helt fra begynnelsen (dette er kun en drøy tredjedel av Skaars oversettelser):

- *Salbmagirje* 1897 nr. 2 (overs. av J. N. Skaar): «Hærra, min Ačče» (latin) = «Herre Gud Fader, du vor høi'ste Trøst» (L. 2)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 3 (overs. av J. N. Skaar): Dal Bassevuoinjast adnopmi (Luther) = «Nu bede vi den Helligaand» (L. 3)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 9 (overs. av J. N. Skaar): «Dal illod, avvod vaimostad» (etter Luther) = «Nu kjære menige Kristenhed» (L. 9)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 18 (overs. av J. N. Skaar): «O mi suddolažak» (H. Bonn) = «O vi arme Synd're» (L. 17)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 25 (overs. av J. N. Skaar): «Hærra Jesus, čokkajægje» (Anna Sophia ved Landstad) = «Herre tal, din Tjener hører» (L. 23, redusert versjon)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 49 (overs. av J. N. Skaar): «Mon Ibmel oudast čuožom, ja» (M. B. Landstad) = «Jeg staar for Gud, som al Ting veed» (L. 53)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 58 (overs. av J. N. Skaar): «Buttes Ibmel labbes (N. Decius) = «O Guds Lam uskyldig» (L. 65)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 68 (overs. av J. N. Skaar): «Don, Jesus, læk» (H. C. Sthen) = «Herre Jesu Krist! Min Frelser du est» (L. 80)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 69 (overs. av J. N. Skaar): «Jesus, Jesus, Jesus læ dal» (Ludämilie Elisabeth) = «Jesum, Jesum, Jesum sigter» (L. 81)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 77 (overs. av J. N. Skaar): «O jurdaš, go læk čoagganam» (Wexels) = «O tænk, naar engang samles skal» (L. 94)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 283 (overs. av J. N. Skaar): «Buok olbmuk, maidnot dal» (M. B. Landstad) = «Nu lover Herrens navn» (L. 545).⁵²

⁵² Tatt inn i *Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr. 128 som «Puok olbmuik, Ibmilii».

Johannes Skaar fikk også inn igjen på nordsamisk Wexels' kjente misjonssalme fra 1846, «O tænk, naar engang samles skal» (*Landstad* nr. 94), som Anders Bakke tidligere hadde oversatt i *Kristalæš Salbmagirje*:

O jurdaš, go læk čoagganam
dak bestujuvvumak
dam sidi, gosa halidam
si legje davjara! :/
(*Salbmagirje* 1897 nr. 77)

Soknepresten i Herøy i Nordland, Fredrik Elster Schreiner (1861–1943), bidrog med hele 64 nye oversettelser til nordsamisk. Han har blant annet oversatt en rekke av Landstads originaltekster. Nedenfor er en stikkprøve etter de første bokstavene i alfabetet:

- *Salbmagirje* 1897 nr. 26 (overs. av F. E. Schreiner): Dal boattep mi (1v) = L. 24: I denne Stund / vi gjøre, meenig Mand (1v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 57 (overs. av F. E. Schreiner): Hærra Jesus, deiki boađe, læge (3v) = L. 6: Herre Jesu, kom tilstede (3v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 97 (overs. av F. E. Schreiner): Go suddolaš su hædes dovdda (9v) = L. 124: Naar Synderen ret ser sin Vaade (9v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 98 (overs. av F. E. Schreiner): Hærra Jesus, deiki boađe, divte (1v, nemlig v. 2) = L. 126: Lær mig Gud, min Synd at kjende (2v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 134 (overs. av F. E. Schreiner): Gost naitus-olbmuk ællema (4v) = L. 206: I Hus og Hjem, hvor Mand og Viv (4v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 140 (overs. av F. E. Schreiner): Gal nuorttan okt' bottek (7v) = L. 216: Der mange skal komme fra Øst og fra Vest – tatt inn i *Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr.167 som «Kal nuortan okt' pottik ja oarjin vel maid'». ⁵³
- *Salbmagirje* 1897 nr. 245 (overs. av F. E. Schreiner): Dal læ ittam guovso-naste (2v) = L. 469: Gud er naadig, han vil ikke (3v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 352 (overs. av F. E. Schreiner): Bæive čuovgas dal læ časkam (7v) = L. 616: Slukt er Dagens lyse Flammer (7v) ⁵⁴

⁵³ Synges i Finland, Nord-Troms og Alta på en lokal variant av *Ahnfelts Sånger* nr. 80 «Var är du? Var är du?».

⁵⁴ Sunget på norsk er dette fortsatt (2018–2021) favorittsluttsangen på søndagsforsamling på Vågen bedehus, Skjervøy. Mange av familiene på dette bedehuset har etter min erfaring en viss samisk bakgrunn og tilknytning, særlig gjennom slektsbånd til den samisktalende Kåfjorddalen.

Det kom også med et par nye Grundtvig-tekster:

- *Salbmagirje* 1897 nr. 41 (overs. av J. N. Skaar): «Min arbbe-ællø sadne læ» = «Guds Ord det er vort Arvegods» (L. 44)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 124 (overs. av F. E. Schreiner): «lbmelam, mu vuoiņa daga» = «Give Gud, jeg efterhaanden» (L. 185)

Salbmagirje 1897 var med sine 360 tekster kommet atskillig nærmere *Landstads Kirkesalmebog* enn Friis-Hættas salmeutgivelser fra 1870 og 1878. Men *Landstad* inneholdt hele 634 salmer, så det gjenstod ennå mye på at de nordsamiske kirkegjengere kunne ha tilgang til hele den nye norske salmekanon på sitt eget morsmål.

Ettervirkning av *Salbmagirje* 1897

Salbmagirje 1897 ble trykt opp på nytt i 1928, og deretter utgitt som faksimile i 1964, 1971, 1978 og 1983. Først i 1993 kom det en utgave med moderne nordsamisk rettskrivning, trykt i Finland: *Sálbmagirji* (Jyväskylä 1993). Denne salmeboka har et tillegg av nordsamiske salmer tilpasset den finske evangeliske kirken (nr. 361-491). Den norske kirke gav deretter ut et opptrykk av *Sálbmagirji* med samme rettskrivning i 2005, uten det finske tillegget. Salmeboka fra 1897 er med andre ord ennå en tilgjengelig og levende salmebok på store deler av Nordkalotten.

Salbmagirje 1897 gav M. B. Landstads norske salmebok av 1870 en indirekte innflytelse like til Finland: I *Nuotta-Salbmakirji* (Helsinki 1941) kom det med en god del salmer fra *Salbmagirje* 1897, hvorav 6 tekster av Landstad selv. Men i Finland transkriberte man annerledes, de bruker harde konsonanter der hvor man i norsk-nordsamisk rettskrivning bruker bløte konsonanter.⁵⁵ La oss ta ett vers av «Nu lover Herrens navn» (Landstad 1870 nr. 545) og smake på forskjellene:

⁵⁵ *Nuotta-salbmakirji. Lapinkielinen nuottivirsikirja*, Helsinki 1941, Lapin Sivistysseuran kustantama.

Dansk:

1 Nu lover Herrens Navn / og giver Herren Ære
alt Folk paa Jorderig / og Hedningenes Hære!
Thi vældig over os / er Herrens Miskundhed,
og sterk hans Sandhed staar / i Tid og Evighed!
(*Landstad* nr. 545,1)

Gammel norsk nordsamisk rettskrivning (ved biskop Skaar):

1 Buok olbmuk, maidnot dal / ja sagga ramedeket
min Ibmelæmek ja / su gudne gulateket!
Su armos migjidi / son alo čajeta,
ja littos minguim son / min oudast nanosta.
(*Salbmagirje* 1897 nr. 283)

Finsk nordsamisk oversettelse:

1 Puok olbmuk, Ibmilii / tal kiitus pajidekkit
ja vaimusteäddek ti / su kudni kulatekkit!
Su armus migjidi / son alu čajita
ja littus miguim son / min ovdast nannida.
(*Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr. 128)

Gradvis kom det inn flere salmer fra *Landstads Salmebog* til nordsamisk. Den norske Finnemisjonen utgav heftet *Salmak ja Vuoiŋalaš lavllagak* som hadde 64 salmer og sanger (Tromsø 1906).⁵⁶ Deretter kom den fullstendig reviderte *Girko-sálbmagirji* fra 1957. Dette var en samisk parallell til *Landstads reviderte salmebok*, med Petter Dass-salmen «Hærra lekkus gudnejattujuvvun» = «Herre Gud, ditt dyre navn og ære» som nr. 1. Det var også tatt med en rekke tekster fra den utbredte legmannssangboka *Vuoiŋalaš lavllagak* fra Kåfjord i Alta (først trykt i 1934, revidert og utvidet utgave i 1955).

Etter det jeg har hørt muntlig av samiske informanter, ble ikke *Girko-sálbmagirji* like «populær» som den gamle salmeboka.⁵⁷ Rettskrivningen var forøvrig endret i forhold til den gamle postillesamiske ortografien. Etterpå har det kommet enda en rettskrivningsreform, slik vi ser i dagens utgave av *Sálbmagirji* fra 1993 (Finland) / 1996 (Norge). Eldre lokale informanter i Nord-Troms sier at de synes den moderne rettskrivningen er et hinder i forhold til det de lærte som barn. Men det aktive nordsamiske språkmiljøet i Kautokeino er

⁵⁶ Nasjonalbiblioteket i Oslo.

⁵⁷ Dette har jeg ikke skriftlig materiale på, og det ligger i sakens natur at man ikke noterer ned slike holdninger fra landsbygda i trykte bøker. Men det er verdt å merke seg at den finske kirke i 1993 valgte å trykke opp igjen *Sálbmagirji* i 1897-versjonen, og ikke i den moderniserte og grundig reviderte 1957-versjonen.

åpenbart tilfreds med dagens skriftreform, og har tatt initiativ til ny rettskrivning også i legmannssangboka *Vuoijjalaš lávlagat*.⁵⁸ Den nye nordsamiske bibeloversettelsen kom i 2019. Det er ingen tvil om at den moderne nordsamiske rettskrivningen er kommet for å bli.

I dagens samiske moderniseringsarbeid ser vi betydelige nasjonale forskjeller i det norske prøveheftet *Sálbmagirji II* (Oslo 2005) og den svenske autoriserte *Sámi sálbmagirji* (Uppsala 2021):

- Den nye *svenske samiske salmeboka* har kun 5 tekster av Landstad, og 7 av Grundtvig. Anders Frostenson har fått inn 16 hele salmer og et par enkeltstående salmevers. Lars Hætta har fått inn tre egne tekster og 16 oversettelser, mens Georg Gripenstad har fått inn 103 oversettelser fra svensk. Svein Ellingen har fått med to salmer, Eyvind Skeie har fått inn fire salmer. Tore Johnsen har fått inn 12 oversettelser.
- I det *norske prøveheftet* – som er et tillegg til *Salbmagirje 1897* – står det til sammenligning 17 oversatte salmer av M. B. Landstad, og 17 av Grundtvig. Frostenson har fått inn 6 salmer pluss ett enkeltstående salmevers. Lars Hætta har fått inn én egen salmetekst og 6 oversettelser, mens Georg Gripenstad har fått inn kun én oversettelse. Svein Ellingsen har fått inn tre egne tekster, Eyvind Skeie har fått inn fem egne tekster. Tore Johnsen har fått inn 32 oversettelser.

Salmene fra Friis og Hætta som forsvant og kom tilbake

Da *Salbmagirje* fra 1870/78 ble revidert i 1897, var det flere salmer som forsvant. Noen av disse har blitt tatt inn igjen i prøvesalmeheftet *Sálbmagirji II* fra 2005, som er et tillegg til *Salbmagirje 1897*. Her er én originaltekst av Lars Hætta, og flere oversettelser:

- *Sálbmagirji II* nr. 676: «O Ipmil buresivdnit dál» (Lars Hætta 1870), fra *Salbmagirje 1870* nr. 186 («O Ibmel, buristsivned don»). En bryllupssang som har blitt relativt utbredt på norsk i Arve Brunvolls oversettelse fra 1996 med ny melodi av Halvdan Nedrejord, «Å Gud, velsigna disse to» (*Norsk Salmebok 2013* nr. 652). Salmen stod imidlertid i utvidet form med 5 salmevers i *Salbmagirje 1897* nr. 302 («O Hærra Ibmel, algost juo» v. 4-5).

⁵⁸ *Vuoijjalaš lavllagak* følger 1955-utgaven, og ble trykt opp med moderne rettskrivning i 2019.

- *Sálbmagirji II* nr. 370: «Du lusa, Jesus, boahtit mii» («Her komme dine arme Smaa», Hans Adolph Brorson 1732), fra *Salbmagirje* 1878 nr. 229 («Du lusa Jesus boattepmi»).
- *Sálbmagirji II* nr. 531: «Mu veahkehivččet, Hearrá Jesus» («O Jesu Christ! ved dine Fødder», H. A. Timm 1839), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 111 («O Jesus! mon du julgi gurri»). Etter Wexels' *Christelige Psalmebog* 1849 nr. 127.
- *Sálbmagirji II* nr. 536: «Vel árbmoáiggu lea» («I dag er Naadens Tid», tysk 1725 ved Brorson), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 100 («Vel odne arbmo aigge læ»).

En lengre Kingo-tekst gjenoppstod som en forkortet og omarbeidet bønnesalme, etter å ha blitt gjemt vekk mellom jul og nyttår:

- *Sálbmagirji II* nr. 532: «O ráhkis Ipmil, veahket min» («Vi med forundring daglig maa», Thomas Kingo 1689), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 76 («Mi galggap occat rokkus bokt»). Brukt av Wexels i *Psalmebog* 1849 nr. 95. Oversatt og noe omarbeidet av M. B. Landstad i *Kirkosalmebog* nr. 160. Forkortet versjon (v. 6-8) etter *Girko-sálbmagirji* 1957 nr. 419.

Salmen var aldri falt ut av *Salbmagirje*, men teksten måtte gjøres mer generell for å kunne brukes flere ganger i året. Formen har fått en trinitarisk struktur – ett bønnevers til Gud, til Jesus og til Den Hellige Ånd – der den gamle teksten simpelthen var en tolkning av dagens evangelium i Lukas kap. 2 med en utleggelse av Marias og Annas tro som forbilde for oss.

En nedertysk tekst fra Thomissøn som også fantes i *Salbmagirje*, ble tilsvarende redusert til to bønnevers:

- *Sálbmagirji II* nr. 586: «Go moraš mis ja heahti lea» («Hvad kan oss komme til for Nød», Andreas Knöpken 1527 ved Thomissøn), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 14 («Mi šadda hætten migjidi»). Forkortet versjon (v. 4+8) etter *Girko-sálbmagirji* 1957 nr. 414.

Etterord: Vemodet over en tid som er borte

Da jeg begynte arbeidet med denne artikkelen i 2020, ble jeg opprinnelig bedt om å skrive en tekst som skulle hylle M. B. Landstads betydning i det nordsamiske språkområdet. Den nordsamiske salmesangen lar seg imidlertid ikke redusere til en ren oversettelse av Landstad. Gjendiktningene følger egne språkregler og har en særegen klang. Det er ofte egne sløyfer på melodiene etter eldre samisk tradisjon, en hel skog av vakre religiøse folketoner

som er knyttet til tekstene fra *Salbmagirje* 1897. Noen av disse folketonene har nylig kommet på trykk i *Sálbmagirjji šuokŋagirji* (2023), en omfattende melodisamling til *Sálbmagirji I+II*.⁵⁹ Men syngemåten kan ikke helt ut festes på papiret. Jeg vil gi et eksempel på den spesielle nordsamiske tradisjonen ved å gjengi to varianter av den danske melodien «Et barn er født i Betlehem» (tysk visemelodi ved A. P. Berggreen 1849). Denne melodien brukes ikke i vanlig norsk salmetradisjon, men lever i Nord-Troms og Finnmark på henholdsvis «Okt' mánná Betlehemis lea» («Et barn er født i Betlehem», *Salbmagirje* 1897 nr. 106) og på Grundtvig-teksten «Guds Engle sang i Stjernetal» (*Landstad* nr. 142):

Illustrasjon 9. En sjøsamisk variant nedtegnet på Skjervøy etter tradisjon fra Kåfjord i Nord-Troms, og en fjellsamisk variant fra Kautokeino. Begge nedtegnelser ved Håvard Skaadel 2019. Den dansk-tyske grunnmelodien har ikke vært brukt på norsk, men hører idag til den nordsamiske salmekanon. Man legger merke til at den fjellsamiske sangstil i innlandet har rikere utbroderinger enn den sjøsamiske sangstil ute i kystområdene: Mer melismatiske innlandsvarianter er et stiltrekk som fortsatt lever i forsamlingsangen.

⁵⁹ *Sálbmagirjji šuokŋagirji*, Oslo 2023, Verbum.

Det skulle vært arbeidet mer med den tradisjonelle nordsamiske salmesang.⁶⁰ Uansett hva vi får av nye nordsamiske oversettelser, må vi ta inn over oss at den gamle salmetradisjonen «blekner», og at den gamle syngemåten forsvinner. Så mange har mistet den samiske dagligtalen etter langvarig fornorskning. De eldre menneskene i Nord-Troms som jeg har sunget sammen med på samisk mens jeg arbeidet på Skjervøy, er en generasjon som snart er borte. De bar på en annen samisk livserfaring enn å være stolt over «samisk ånd» og bære fjellsamenes blå samekofte, for de opplevde seg definert som enkle sjøsamere. Det var vanlig strikket ullgenser som var deres drakt, sa en eldre mann i Manndalen i Kåfjord. Men den gamle *Salbmagirje* står fortsatt som et symbol på en samlet samisk identitet i en fornorsket og fremmedgjort verden. Framtida vil vise om den neste samiske salmeboka i Norge også kan ta vare på eldre samisk tradisjon, eller – som mange ganger før – forsøker å implementere den norske majoritetskulturen gjennom samisk oversettelse. En levende nordsamisk salmesang kan ikke vedtas sentralt i de store norskspråklige byene, den må erfares og dyrkes av lokale språkbrukere i deres egen livsverden. Her lyktes virkelig J. A. Friis og Lars Hætta med sitt prosjekt, for deres salmeoversettelser ble «folkekjære» blant samene. Og hver gang man synger fra *Salbmagirje* 1897 på «gamlemåten», vekker man til live minner og erfaringer fra et Sápmi fra før verdenskrigene, før evakueringen og nedbrenningen av landsdelen i 1944, før de ofte ydmykende skoleinternatene for samiske barn.⁶¹ De eldre sjøsamene som jeg har møtt i Nord-Troms, gir uttrykk for at den gamle *Salbmagirje* er langt mer enn barndomsminner. Salmeboka gir en etterklang av en verden som har forsvunnet. Det er dypere enn å forstå, det er som Paulus Utsi (1918–1975) sier det i et dikt:⁶²

Ingen ting blir
så djupt igjen
hos menneskene
som morsmålet
som løsner tankene
folder ut sinnet
og lindrer livet

⁶⁰ Sara Marit A. Gaup i Karasjok har kontaktet meg og meddelt meg muntlig at hun har sunget inn opptak av samtlige salmer fra *Salbmagirje* 1897 etter Kautokeino-tradisjon.

⁶¹ TJELLE, Ingjerd: *Internatliv. Den unike historien om skoleinternatene i Finnmark*, Karasjok 2022, Čalliid Lágádus. – Eivind Berggrav skriver om raske historiske endringer i Nordnorge allerede i 1937: «Det ser ut som om Hålogaland er et eneste veldig eksperimentalfelt. Det Nord-Norge jeg studerte på månedlange reiser i 1910 og 1911 – det er det ingen ting igjen av.» BERGGRAV, Eivind: *Spennings land*, Oslo 1937, Aschehoug, s. 13f.

⁶² GASKI, Harald (red.): *Våja våja nana nana. Samiske tekster ved Harald Gaski*, Oslo 1991, Cappelen Forlag, s. 72. Svensk-samiske Utsi ble født på Lyngseidet mens svenske reinsamer ennå kunne drive med reinflytting over den svensk-norske landegrensen. Dette ble nærmest umulig etter ny lovgivning av 1919.

Illustrasjon 10. «Mu vaimo havid boade dalkkot» («Bryd frem, mitt Hjertes Trang at lindre», *Salbmagirje* 1897 nr. 94) i tradisjon fra Kautokeino. Nedtegnet av Håvard Skaadel 2019. Denne salmemelodien er etter H. O. C. Zinck 1801: Dette er et godt eksempel på nordsamisk *stedegengjøring*. Noen noter dras ut, og man tilføyer små melodiske "sløyfer". Legg merke til antesipasjonene, en figur som forekommer meget hyppig i nordsamisk salmesang. Salmen har forlengst forsvunnet ut av de norske salmebøkene, men er fortsatt en helt sentral salme både i den nordsamiske salmekanon og – i enklere sjøsamisk variant – i den læstadianske norskspråklige forsamlingssang på bedehusene i Nord-Troms. Dette er toner som utfra brukernes egne vitnesbyrd "løsner tankene / folder ut sinnet / og lindrer livet" slik Paulus Utsi sier i sitt dikt. Ofte knyttes enkelte salmer til bestemte personer i familien som har gått bort, slik man får høre det i kaffesamvær i de private hjem: "Dette var mor sin salme. Dette var bror min sin salme." Slik blir tyske salmetekster fra tidlig 1700-tall holdt ved like som en del av den nordsamiske livsverden.

Kilder

1) Salme- og sangbøker i kronologisk rekkefølge

a) Fram til år 1800:

WELDINGH, Christian: *Muttom Laulagak*, 1763. – Christian Weldingh (1728–1801) var frå Sjølland, og lærte seg godt samisk. Han hadde skrevet 26 salmer per 1761 (nevnt i brev til biskopen i Trondheim), og det er dermed sannsynlig at han står bak de øvrige tekstene i salmeheftet av 1763. Rettskrivningen følger Knud Leems nordsamiske ortografi.

b) *Fram til år 1900:*

BAKKE, Anders Johnsen (utg. og overs.): *Jesus nabmi! Kristalæš Salbmagirji*, Tromsø 1860.

___: *Jesus nabmi! Kristalæš Salbmagirji*, Tromsø 1874, 2. utg., G. Kjeldseth. – En videreføring av Weldinghs salmer fra 1763, samt et rikholdig utvalg av salmer fra Guldbergs Psalmebog og fram til Wexels' misjonssalme «O tænk naar engang samles skal».

FRIIS, Jens Andreas: *Muttom Salmak*, 1861, trykt hos A. W. Brøgger. – Nr. 1–35.

___: *Muttom Salmak*, 1862, trykt hos A. W. Brøgger. – Nr. 1–52.

___: *Muttom Salmak*, 1867, trykt hos A. W. Brøgger. – Nr. 1–52.

___: *Salbmagirje*, 1870, trykt hos Brøgger & Christie. – Nr. 1–225 + «Dal gitos lekus Ibmeli» (uten nummer, siste salme).

___: *Salbmagirje*, 1878, trykt hos Grøndahl & Søn. – Nr. 1–262.

SKAAR, Johannes N.: *Girkko-Salmak*, Kristiania 1892, W. C. Fabritius. – Nr. 1–15.

Vuoïjalaš Lavllagak, Kåfjord 1934, trykt i Finland. – 300 sanger. Nr. 1–150 er fra Landstads Salmebog, nr. 151–300 er åndelige sanger.

Salbmagirje, Kristiania 1897, trykt hos A. W. Brøgger. – 360 salmer. Forfattere og oversettere er angitt.

Salbmagirje, Oslo 1928, trykt hos Emil Moestue A/S. – Opptrykk av salmeboka fra 1897. Faksimileutgave Oslo 1964, Børsum Forlag og Antikvariat A/S. Nye opplag i 1971, 1978 og 1983 ved Oddaset olgusaddjuvvum. Listen over oversettere mangler. Lars Hættas 6 salmer er indikert med liten skrift nederst på baksiden av tittelbladet.

Sálbmagirji, Oslo 1996, Verbum Forlag. – Salmeboka fra 1897 med modernisert rettskrivning. Dette er første utgave av *Salbmagirje* siden opptrykket av 1983. Tilføyd en liste over forfattere, mens listen over oversettere mangler.

c) *Fram til år 2000:*

DEN NORSKE FINNEMISJON (utg.): *Salmak ja Vuoïjalaš Lavllagak*, 1906. Nr. 1–64. – Ole Andreas Thomassen (1844–1926) har oversatt salmer og sanger i dette heftet. Han var redaktør av *Sami Usteb* 1899–1903.

MELLA, Anders og Per NILSEN (utg.): *Salmak ja Vuoiŋalaš Lavllagak*, Kåfjord i Alta 1934, utgitt hos Nuorttanaste. – 300 sanger. Nr. 1–150 er overveiende fra Landstads Salmebog, nr. 151–300 er åndelige sanger fra norsk og finsk.

Nuotta-salbmakirji. Lapinkielinen nuottivirsikirja, Helsinki 1941, Lapin Sivistysseuran kustantama.

Suomi samii salbmakirji, Pieksämäki 1966. En revidert og utvidet utgave av heftet fra 1941. Tilpasset den finske *Virsi kirja* av 1938.

Gir'ko-Sál'bmagir'ji [1957], Oslo 1979, Andaktsbokselskapet. – 561 salmer. En revidert og betydelig utvidet salmebok utgitt ved en komité bestående av Alf Wiig, Asbjørn Nesheim, J. Børretzen, Hans J. Henriksen, Kristian Nissen og Lars Aanestad. En fylldig oversikt over forfattere og oversettere, inkludert Lars Hætta. – Øystein Skille framhever Alf Kristian Theodor Wiig (f. 1891) som et av de viktigste komitémedlemmene, og nevner at han oversatte 22 salmer. Men en nærmere undersøkelse viser at Jacob Børretzen bidrog med hele 97 fullstendige salmeoversettelser samt tallrike enkeltvers.

Sálmagirje – Sálbmagirji, Uppsala 1958, Almquist & Wiksells Boktrykkeri AB. – Salmer på nordsamisk og lulesamisk tilpasset *Den svenska psalmboken* av 1937.

d) Etter år 2000:

Sálbmagirji II, Oslo 2005, Verbum Forlag. – 771 salmer og sanger. Flere åndelige sanger fra *Vuoiŋalaš Lavllagak* (Oslo 1955) er tatt med, med moderne rettskrivning.

Sámi sálbmagirji, Uppsala 2020, Den svenska Kyrkan. – En helt ny nordsamisk salmebok med innsalg av andre samiske språk.

2) Åndelige sangbøker

HEIKA, Henrik Olsen (utg. og overs.): *Sion Lavlagirje*, Orkanger 1947, Kaare Grytting.

HEIKA, H. O. og A. GUTTORMSEN (utg.): *Kristalaš Lavllagak*, Kåfjord i Alta, Nuorttanasta.

LUND, Gustav Fridtjof: *Vuoiŋalaš lavllagak*, Kristiania 1896, Grøndahl & Søn. – 100 sanger. Salmer, evangeliske sanger og åndelige skillingsviser, mye stoff fra O. F. Berglunds *Hjemlandstoner*. Flere sanger er videreført i de samiske læstadianske sangbøker. G. F. Lund (1862–1912) startet tidsskriftet *Nuorttanaste*, og var Finnmarksmisjonær for Den ev. luth. Frikirke.

MELLA, Anders og Per NILSEN (utg.): *Salmak ja Vuoiŋalaš Lavllagak*, Kåfjord i Alta 1934, utgitt hos Nuorttanaste. – 300 sanger. Nr. 1–150 er overveiende fra Landstads Salmebog, nr. 151–300 er åndelige sanger fra norsk og finsk.

[MELLA, Anders og Per NILSEN]: *Vuoiŋalaš Lavllagak*, Oslo 1955, trykt hos A. W. Brøgger A/S. – 208 sanger. – Per Nilsen i Kokelv averterte for sangboka i *Sions Blad* nr. 1/1955. Dette er en revidert og utvidet utgave av de åndelige visene fra *Salmak ja Vuoiŋalaš Lavllagak* 1934.

Vuoiŋalaš lávllagat, [Kautokeino] 2019, Prenten Interfacsmidia. – En ny utgave av sangboka fra 1955 med moderne rettskrivning.

3) Koralbøker

Sálbmagirji šuokŋagirji, Oslo 2023, Verbum.

4) Litteratur om samiske salmer – se også fotnoter i artikkelen!

SKILLE, Øystein: 'Samisk hymnologi' in: *Hymnologiske meddelelser* nr. 4/2001, s. 309–324. – Vedlagt til artikkelen er en verdifull litteraturliste. Og den gir en god kronologisk oppsummering av samiske salme- og sangbøker, selv om den ikke er helt fullstendig.

5) Litteratur som berører samisk historie, språk og kultur – se også fotnoter i artikkelen!

AIKIO, Matti: *Polarlandsbreve og andre* [1912], Kristiania 1914, Helge Erichsen & Co's Forlag.

ANDRESEN, Astrid, EVJEN, Bjørg og Teemu RYYMIN (red.): *Samenes historie fra 1751 til 2010*, Oslo 2021, Cappelen Damm.

BJØRKLUND, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*, Tromsø og Oslo 1985, Universitetsforlaget A/S.

FORSGREN, Tuuli: *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850*, Umeå 1988, Forskningsarkivet, *Scriptum* nr. 6. Redaktør var Egil Johansson.

GASKI, Harald (red.): *Våja våja nana nana. Samiske tekster ved Harald Gaski*, Oslo 1991, Cappelen Forlag, s. 72.

JENSEN, Eivind Bråstad: *Skoleverket og de tre stammers møte*, Tromsø 2005, Eureka Forlag.

KENT, Neil: *The Sámi Peoples of the North. A Social and Cultural History*, London 2014, Hurst & Company.

KJØLAAS, Per Oskar: *Bibelen på samisk. En bok om samisk bibeloversettelse*, Oslo 1996, Det Norske Bibelselskap.

LILIENSKIOLD, Hans H.: *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, Tromsø 1998, Ravnetrykk, redigert og bearbeidet av Rune Hagen og Per Einar Sparboe.

LINDMARK, Daniel og Olle Sjöström (red.): *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, Skellefteå 2016, 2 bind.

LUNDMARK, Bo: 'Medeltida vittnesbörd om samerna och den katolska kyrkan' in: LINDMARK, Daniel og Olle Sjöström (red.): *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, Skellefteå 2016, bind 1, s. 221–240.

NESSET, Sigmund og Helge SALVESEN (red.): *Bassi čala. En katalog til Universitetsbibliotekets utstilling av samiske religiøse skrifter 13.10.–10.11.1995*, Tromsø 1995, Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie Ravnetrykk nr. 5.

OSKAL, Nils, IJÄS, Johanna Johansen og Ivar BJØRKLUND (red.): *Lars Hætta og Anders Bær: Erindringer*, Stamsund 2019, Orkana Forlag.

POLLAN, Brita (utg.): *Samiske beretninger. I utvalg fra J. K. Qvigstads Samiske eventyr og sagn*, Oslo 1997, Aschehoug.

RASMUSSEN, Siv: *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid*, Tromsø 2016, Ph.D.-avhandling, Universitetet i Tromsø.

SKAAR, J. N. (utg.): *Breve frå Niels J. Chr. V. Stockfleth 1825-1854*, Kristiania 1896, Steenske Boghandels Forlag.

WILLUMSEN, Liv Helene og Randi Hege SKJELMO: *A letter by the Sami missionary Thomas von Westen dated 1718*, The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters, *Skrifter* nr. 1/2017. Utg. av DKNVS Skrifter var Kristian Overskaug og Merete Røskaft.

WILLUMSEN, Liv Helene: *Isaac Olsen – the first missionary among the Sami people in Finnmark?*, Nordlit nr. 43/2019, Universitetet i Tromsø.